

**АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ КИШОВАРЗИИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАҲҚИҚИ СИСТЕМАВИИ РУШДИ
КИШОВАРЗӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 338.43 (575.3)

ТКБ: 65.9 (2) 32

Т-66

Тоирзода Қосим Тоир

**Рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакории Ҷумҳурии
Тоҷикистон**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси
08.00.04.02 – Иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ

Душанбе – 2022

Диссертатсия дар шуъбаи омӯзиши равандҳои инноватсионӣ дар комплекси агросаноати Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон иҷро карда шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Одинаев Шохин Талбакович

- номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини директори Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ:

Қурбонзода Маҳмадали Раҳмат

- доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, и.в. профессори Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон

Комилов Низомиддин Бегахмадович

- номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Муассисаи тақриздиханда:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳимоя рӯзи «09» феввали соли 2023, соати 9⁰⁰ дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-016 дар назди Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур (734003, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146, E-mail: mtti2009@mail.ru).

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур www.taiagroup.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат

тавзеъ шудааст.

**Котиби илмии Шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент**

Олимов А.Х.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Сатҳи рушди хоҷагиҳои ғаллакор ба таври анъанавӣ эътимоднокии таъминоти озуқаи ҳар як минтақаи Тоҷикистонро нишон медиҳад, ки яке аз нишондиҳандаи некуаҳволии иқтисодии он мебошад. Аммо, самаранокии фаъолияти хоҷагиҳои ғаллакор на танҳо аз ҳаҷми истеҳсоли мутлақи он ба ҳар сари аҳоли, ҳаҷми захираҳо, мавҷудияти фондҳои захиравӣ ва вазъи бозори ғалладонагӣ, балки аз муносибатҳои мавҷудаи иқтисодӣ дар хоҷагиҳои ғаллакор, қобилияти онҳо барои суръат бахшидан (ё монев шудани) ба рушди он вобаста аст.

Таносуби тақозо ва арза дар бозори ғалла, ки таъмини он вазифаи хеле муҳим мебошад, аз дуруст ба роҳ мондани сиёсати маркетинг, хусусан аз ҷиҳати фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда вобаста аст.

Аҳамияти иҷрои вазифаҳои ба роҳ мондани муносибатҳои иқтисодӣ дар хоҷагии ғалла дар нигоҳ доштани мувофиқати тақозо ва арза дар бозори ғалла ва пайвастан танҳо бо системаи самарабахши маркетинг мебошад. Манфиатҳои молиявии хоҷагиҳои ғалла бевосита ба маркетинги ғалла вобаста буда, эътимоднокии таъминоти ғалларо пайдо мекунад ва ба кори бозор таъсири калон мерасонад.

Ҳамин тавр, дар баробари ин таҳқиқ, такмил ва таҳияи тавсияҳо оид ба беҳтар намудани фаъолияти субъектҳои бозори ғалла дар шароити беҳтар намудани муносибатҳои молиявии байни онҳо дар ташаккули хоҷагиҳои ғаллакорӣ нақши назаррас дорад.

Масъалаҳои такмили муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакорӣ, ташкилотҳои ғаллакорӣ, савдо ва дигар қисмҳо, инчунин субъектҳои иқтисоди бозорӣ аз тарафи иқтисодчиёни хоҷагии қишлоқ таҳқиқ карда шуданд. Дар аксари онҳо проблемаи ташаккули муносибатҳои молиявӣ, бештар дар сатҳи макроиқтисодӣ баррасӣ мешавад, вале дар сатҳи минтақавӣ кам омӯхта мешавад. Ин, пеш аз ҳама, ба ҳамкориҳои хоҷагиҳои ғаллакорӣ бо истеҳсолоти дуруст мутобиқшуда дар системаи ба истеъмолкунанда кашондани ғалла дар зерӣ таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ, бо назардошти хавфҳои зиёд, танзими давлатии бозори ғалла дахл дорад.

Усули афзалиятноки ҳалли мушкилоти ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллаи минтақаҳо, надониستاني ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ интихоби мавзуи рисолаи диссертатсия ва доираи масъалаҳои фаро гирифташударо муайян намуд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Асосҳои назариявӣ ва методологии муайянсозӣ ва баҳодиҳии муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ дар асарҳои муаллифони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст, масалан: А.И. Алтухов, Беспяхотний, В.Р. Боев, В.А. Бутковский, Д.Ф. Вермел, В.П. Василенко, А.В. Гордеев, В.А. Добринин, В.А. Клкжач, В.В. Милосердов, И.О. Санду ва дигарон.

Дар асарҳои онҳо асоснокии илмии самтҳои асосии муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакор, рушди самарабахши истеҳсоли ғалладона нишон дода шуда, ҷанбаҳои зиёди фаъолияти ташкилотҳои кишоварзӣ ва корхонаҳо, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ истифода гардиданд, таҳқиқ карда шудаанд.

Таҳқиқоти пурарзише, ки ба ин мушкилот бахшида шудаанд, дар асарҳои олимони тоҷик, ба монанди: И.С. Ашуров, Х.Г. Ғафуров, Ҷ.С. Пиризода, Т.Б. Ғаниев, А.А. Мадаминов, А.Б. Мирсаидов, Ф.Б. Маҳмадиев, М. Муминов, З.К. Каримова, Ҳ.А. Муминҷонов, Р.Р. Қудратов, Ш.Т. Одинаев, А.Х. Олимов, С. Садриддинов, З.Р. Шарифов, И.Ш. Шукуров, М.Д. Шоазизова, К.Н. Файзуллоева ва дигарон ба назар мерасанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо), мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯи таҳқиқотӣ фарогири масъалаҳои марбут ба ташкили муносибатҳои корхонаҳо, низомҳо ва комплексҳо буда, дар “Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2022”, “Барномаи рушди тухмпарварӣ барои солҳои 2021-2025”, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 инъикос ёфтааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот аз коркарди асосҳои назариявии ташаккули бозори ғалла дар ҷумҳурӣ, таҳия ва пешниҳоди тавсияҳои илман асоснокшуда ҷиҳати рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади зикршуда таҳия ва ҳалли вазифаҳои асосии зеринро пешакӣ муайян кард:

- таҳқиқ ва мураттабсозии асосҳои назариявӣ, тавзеҳи моҳияти пайдоиши муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ;

- омӯختан ва муайян кардани дараҷаи мутобик кардани таҷрибаи пешқадами хориҷӣ дар танзими муносибатҳои иқтисодии соҳаи истеҳсол, фурӯш ва истеъмоли ғалла;

- таҳлил намудани вазъияти ҳозираи муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ, муайян намудани дараҷаи таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба он;

- тақвим додани муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳа оид ба истеҳсол ва коркарди он;

- муайян намудани самтҳои асосии тақмили механизми ташкилию иқтисодии танзими давлатии соҳаи ғаллакорӣ.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ корхонаҳои кишоварзии комплекси агросаноатӣ, субъектҳои соҳаи истеҳсол, кокард ва фурӯши ғалла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот системаи муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ буда, хусусият, самт ва самараи рушди иқтисодии соҳаи ғаллакориро дар шароити иқтисоди бозорӣ муайян мекунад.

Фарзияи таҳқиқот бар пояи муқаррароти ибтидоие асос ёфтааст, ки гузариши хоҷагиҳои ғаллакор ба муносибатҳои бозорӣ зарурати дастгирӣ ва танзими давлатиро истисно намекунад ва баръакс, рушди бозори ғалла мақоми давлатро ҷиҳати ташкили фонди захиравии ғалла ва пешгирии хатари воқеии камбудии он боз ҳам баланд мебардорад. Аз ин рӯ, концепсияи муаллиф ба зарурати асоснок кардани ҷанбаҳои назариявӣ амалии муносибатҳои иқтисодии соҳаи ғаллакорӣ, рушди самарабахши истеҳсоли ғалладона, ташкили низоми робитаҳои шабакавии хоҷагиҳои соҳаи кишоварзӣ, ки ба

самаранокии истехсоли маҳсулоти кишоварзии корхонаҳо боис мегарданд, асос ёфтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Муқаррароти бунёдии олимони ватанӣ ва хоричӣ, инчунин муҳаққиқони мамолики дигар дар самти рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар зерсистемаи маҳсулоти ғалладонагӣ, таҳқиқи баланд бардоштани маҳсулоти рақобатпазир дар шароити ҷумҳурӣ, омӯхтани хусусиятҳои ташаккулёбӣ ва фаъолияти бозори ғаллаи кишварро ташкил медиҳанд.

Дар диссертатсия санадҳои меъёрии ҳуқуқии ва санадҳои зерқонунии ҚТ, амру фармонҳои Президенти ҚТ, маводҳои ВК ҚТ, маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботи солонаи корхонаҳои кишоварзӣ новобаста аз шакли моликиятшон, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои аҳоли, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, кооператсияҳои истехсолию тичоратӣ, ҳисоботҳои вазорату идораҳои дахлдор, маводҳои конференсияҳои илмӣ-амалӣ, монографияҳо ва дигар маводи дар матбуоти даврӣ нашршуда, захираҳои иттилоотии Интернет, инчунин коркардҳо ва ҳисобҳои муаллиф истифода шудаанд.

Барои ноил шудан ба мақсадҳо ва вазифаҳо, ки дар диссертатсия пешбинӣ гузошта шуда буданд, усулҳои зерин: абстрактӣ-мантӣ, динамикӣ, танқидӣ, таҳлили муқоисавӣ, индуксия, дедуксия, ҳамзамон усулҳои омӯрӣ ва иқтисодӣ-риёзии таҳлил ва шарҳи графикӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Сарчашмаи таҳқиқот. Ҳангоми иҷрои рисолаи илмӣ – таҳқиқотӣ маълумотҳои расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилоятҳо, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботи солонаи соҳаи ғаллакорӣ новобаста аз шакли моликиятшон, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои аҳоли, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, кооператсияҳои истехсолию тичоратӣ, мушоҳидаҳои муаллиф, адабиётҳои махсуси илмӣ, меъёрӣ ва таҳлилий баҳшида ба ҳалли масъалаҳои коркардшуда истифода карда шудаанд. Инчунин маводи нашрияҳои даврӣ ва захираҳои иттилоотии шабакаи Интернет истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия солҳои 2016-2022 дар шӯъбаи омӯзиши равандҳои инноватсионӣ дар комплекси агросаноатии Институти иқтисодӣ ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон ба анҷом расонида шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навоварии илмӣ кори диссертатсионӣ аз такмилдиҳии асосҳои назариявӣ – амалии соҳаи ғаллакории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бозорӣ, таҳияи тавсияҳо ҷиҳати мукамал гардонидани рушди муносибатҳои иқтисодӣ, самтҳои асосии такмили механизми ташкилию иқтисодии танзими давлатии бозори ғалладона иборат аст.

Натиҷаҳои зерин, ки пешниҳодҳои илмиро дар рушди муносибатҳои иқтисодии соҳаи ғаллакорӣ муайян мекунад, ба даст оварда шудаанд:

- дар асоси омӯзиши асосҳои назариявии рушди соҳаи ғаллакорӣ самтҳои асосӣ ва моҳияти ташаккули муносибатҳо дар соҳа (истифодаи иқтисодии заминҳои наздикӯҳӣ, кӯҳӣ ва баландкӯҳ) ҳамчун омили таъмини амнияти озуқавории мамлакат пешниҳод шудаанд;

- истифодаи таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оиди рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ (амалигардони барномаҳои давлатии соҳавӣ, дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ғаллакор, истифодаи субсидияҳо, танзими нархҳои бозорӣ дар ҳолати беҳ шудани бучети мамлакат ва дигаргунсозии институтсионалии соҳа) пешниҳод шудаанд;

- самтҳои асосии равандҳои ҳамгироии амудӣ дар соҳа бо назардошти шаклҳои гуногунии моликият ва хоҷагидорӣ вобаста ба шароити табиӣ, иқтисодӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ (вазъи демографияи минтақа, таъминнокии замин, вазъи робитаҳои роҳ ва энергетикӣ наздики бозорҳои фурӯш) пешниҳод гардидаанд;

- самтҳои асосии такмилдиҳии муносибатҳои иқтисодии истеҳсол ва фурӯши ғалла тавассути баланд бардоштани самаранокии истеҳсол ва коҳиш додани хавфҳои истеҳсол, нигоҳдорӣ ва фурӯши ғалла, рушди низоми қарздиҳӣ, андозбандӣ, суғуртаи кишоварзӣ, такмилдиҳии дастгирии давлатии соҳа пешниҳод гардидаанд;

- танзими давлатии зиёд намудани истеҳсол ва истеъмоли ғалла (ташаккули фонди захиравии ҷумхуриявии ғалла, ҷорӣ намудани нархҳои кафолатнок, рушди самараноки ташкили кластерҳо, таҳияи стратегияи рушд ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳа) тавсия шудаанд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- асосҳои назариявии ташаккулёбии муносибатҳои иқтисодӣ дар шароити нави хоҷагидорӣ соҳа баррасӣ шудаанд;

- истифодаи таҷрибаи хориҷии танзими муносибатҳои иқтисодӣ ва таҳияи самтҳои истифодаи он дар соҳаи ғаллакорӣ пешниҳод гардидаанд;

- баҳодиҳии ҳолати кунунии муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳа бо назардошти омилҳо (беруна ва даруна) коркард шудаанд;

- самтҳои асосии равандҳои ҳамгироии амудӣ пешниҳод шудаанд;

- самт ва усулҳои танзими давлатии зиёд намудани истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти ғалладонагӣ таҳия шудаанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз таҳияи асосҳои назариявии рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи ғаллакорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави хоҷагидорӣ иборат аст: муаллиф дар асоси таҳқиқи таҷрибаи давлатҳои пешрафта ва арзёбии ҳолати муосири муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ, омилҳои дохилӣ ва берунии таъсиррасонро ба вазъи соҳа муайян намудааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар кори диссертатсионӣ самтҳои асосии равандҳои ҳамгироии амудӣ, ҷанбаҳои таҳкими дастгирии давлатӣ, ташкили фондҳои махсус пешниҳод шудаанд, ки барои зиёд намудани ҳаҷми истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти ғалладонагӣ, тақвияти инфрасохтори бозори ғалла дар ҷумҳурӣ мусоидат мекунанд ва дар ростои татбиқи сиёсати

воридотивазкунӣ ва коҳиши вобастагии бозори дохилӣ аз таконҳои беруна кумак мекунад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо интихоби методҳо дар раванди таҳлилу таҳқиқи мавзӯ, миқдори зарурии маводе, ки дар ҷараёни таҳқиқот истифода мешаванд, эътимоднокии манбаҳои иттилоотии ҷамъовардашуда ва коркардашуда оид ба мавзӯи таҳқиқот, бо тасдиқи муқаррароти илмӣ пешниҳодкардаи муаллиф, ки дар рисола мавҷуданд, инчунин нашрияҳо тасдиқ карда мешаванд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқотҳои назариявӣ ва эмпирикӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои 1.2.1; Муқаддимаи назария ва амалияи иқтисод ва идоракунии муассисаҳои маҷмааи агросаноатӣ; 1.2.3; Ниҳодсозии муҳити иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ дар маҷмааи агросаноатӣ; 1.2.13; Методологияи арзёбии самаранокии иқтисодии маҷмааи агросаноатӣ шиносномаи ихтисоси Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ (илмҳои иқтисодӣ) ихтисоси 08.00.04.02 - Иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ мувофиқ аст.

Саҳми шахсии докталаби дарёфти дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Муаллиф дар тавсеаи назарияи муносибатҳои рушди соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ, аз ҷумла, ғаллакорӣ, дастгирии давлатии соҳа ва механизми танзими он саҳми назаррас гузоштааст. Дар асоси омӯзиши масъалаҳои мушаххаси назариявӣ омилҳои таъсиррасон ба рушди ғаллакорӣ муайян намуда, тавсияҳои илман асоснок пешниҳод шудааст. Ғайр аз ин, иштироки бевоситаи докталаб дар ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот ва хулосабарорӣ аён аст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосӣ ва муқаррароти қори илмӣ пешниҳодгардида дар конферонсҳои байналмилалӣ, ҷумхуриявӣ ва семинарҳои илмӣ амалӣ миёни олимони ҷавон ва унвонҷӯёни ҶТ (солҳои 2016 - 2021), Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (солҳои 2016 - 2020), АИКТ (солҳои 2016 - 2022), Институти иқтисодиёти кишоварзии АИКТ (солҳои 2016 - 2022) маъруза гардида, аз тарафи ширкаткунандагони онҳо мақбул дониста шудаанд.

Муқаррароти асосии назариявӣ, хулосаҳо ва тавсияҳоеро, ки дар таҳқиқот асоснок карда шудаанд, метавон ҳангоми тайёр кардани мутахассисони соҳаҳои иқтисодии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур мавриди истифода қарор дод.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Муқаррарот ва натиҷаи асосии таҳқиқоти мазкур дар 14 мақолаи илмӣ муаллиф, аз ҷумла 6-тои онҳо дар маҷаллаҳои илмӣ ва нашрияҳо, ки дар рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои тақризшавандаи аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ тавсияшаванда ҷоп шудааст. Ҳаҷми умумии мақолаҳои нашршуда оид ба мавзӯи таҳқиқоти илмӣ 4,3 ҷузъи ҷопиро ташкил медиҳад.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулосаву пешниҳодот ва рӯйхати адабиёти истифодашуда, ки фарогири 246 номгӯй аст, иборат мебошад. Матни асосии диссертатсия дар 178 саҳифаи

компютерӣ баён гардидааст, ки фарогири 19 ҷадвал, 7 расм ва 2 диаграмма мебошад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи тадқиқот, баҳодиҳии дараҷаи илман коркардшудаи мавзӯ, муайян намудани объект ва предмети тадқиқот, мақсад ва вазифаҳои он, асосҳои назариявӣю методологӣ, навгониҳои тадқиқотҳои илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии мавзӯ дарҷ гардидааст.

Боби якуми диссертатсия - “Асосҳои назариявии ташаккулёбии муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ” тавсифу баррасии моҳияти муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ, хусусиятҳои ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ ва таҷрибаи хориҷии танзими муносибатҳои иқтисодии соҳаи ғаллакорӣ зери омӯзиш ва хулосабарорӣ қарор дода шудааст.

Дар боби дуюм – “Ҳолати муосири муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакории Ҷумҳурии Тоҷикистон” шароити ҳозира ва хусусиятҳои фаъолияти соҳаи ғаллакорӣ, механизми ташкилию иқтисодӣ дар истеҳсол, фурӯш ва истифодаи ғалла, танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ таҳлил ва арзёбӣ гаштааст.

Дар боби сеюм – “Самтҳои асосии тақмилдиҳии муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакории Ҷумҳурии Тоҷикистон” тақмили механизми ташкилию иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ, самтҳои асосӣ ва усулҳои танзими давлатии истеҳсол ва фурӯши ғалла ва кластерикунони ғаллакорӣ ҳамчун омилҳои рушди соҳаи ғаллакорӣ пешниҳод гардидаанд.

Дар хулоса натиҷаҳо ҷамъбаст гардида, тавсия ва пешниҳодҳои мушаххас барои ҳалли масъалаҳои дар диссертатсия баррасигашта дарҷ шудаанд.

Муқаррароти аввале, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешавад ба асосноккунии илмӣ муносибатҳои иқтисодӣ ва танзими давлатии он дар хоҷагии ғаллакории ҷумҳурӣ ҳамчун як системаи бисёрфункционалии вобаста ба истеҳсол, фурӯш ва истифодаи ғалладона нигаронида шудааст.

Омӯзиши муфассали андешаҳои бисёр иқтисоддонҳо оид ба мафҳуми “муносибатҳои иқтисодӣ” ба мо имконият дод, ки тафсириҳои мухталиби моҳияти онҳо дарк намоем.

Моҳияти муносибатҳои иқтисодӣ дар фаҳмиши илмӣ «бозор» инъикос ёфтааст, ки аз як тараф ҳамчун системаи муносибатҳои иқтисодӣ барои табодули мол ва хизматрасонӣ дар асоси талабот, пешниҳод, нарх ва муайян кардани ин категория иборат аст ва аз тарафи дигар, ҳамчун категорияҳои табиӣ, яъне мустақиман маҳалли хариду фурӯши молҳо ва хизматрасонӣ, ки иштирокчиёни бозор анҷом медиҳанд.

Бо назардошти фикрҳои дар боло зикршуда, метавон гуфт, ки бозори нави ғалладона ин системаи муносибатҳои иқтисодӣ оид ба истеҳсол ва фурӯши ғалла мебошад, ки ба қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон нигаронида шудааст.

Мустақилияти иқтисодии ҳамаи иштирокчиёни бозор, сарфи назар аз шакли моликиятшон (давлатӣ, коллективӣ ё хусусӣ) ва намудҳои фаъолият, масъулияти онҳоро барои натиҷаҳои қорашон зиёд мекунад.

Нишондиҳандаи асосии фаъолияти ҳар як субъекти соҳибқорӣ фоида мебошад. Ҳамаи ширкаткунандагон дар бозор нисбат ба ҳамдигар ҳамчун рақиб барои зиёд кардани фоида баромад мекунанд, ки онро бо ду роҳ ба даст овардан мумкин аст:

- тавассути афзоиши ҳаҷми воқеии истеҳсолот (фурӯш) ҳангоми нигоҳ доштан ё ҳатто паст кардан ва ё баланд бардоштани нарх;

- ҳангоми нигоҳдорӣ ҳамон ҳаҷми физикии истеҳсол (фурӯш) –и маҳсулот ё ҳатто кам кардани онҳо.

Мавҷудияти рақибон имкон намедихад, ки истеҳсолкунанда ба роҳи дуҷум гузарад, зеро истеҳсолкунандагони дигари дар як бозор фаъолиятнамуда ҳамон як маҳсулотро бо ҳамон сифат, вале бо нархи пасттар пешниҳод мекунанд. Ў роҳи аввал - роҳи афзоиширо интихоб мекунад; истеҳсол ва таъминот ва фурӯш, ки дар бисёр ҳолатҳо тавассути ворид намудани дастовардҳои пешрафти илмию техникӣ ва кам кардани арзиши асли ба даст оварда мешавад.

Ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори ғалла бо назардошти таъсири омилҳои гуногун ба танзим дароварда мешавад. Ба ин омилҳо дохил мешаванд: табиати истеъмолкунанда, табиати истеҳсолкунанда, шакли маркетинги ғалладона ва баланд бардоштани рақобатпазирии он барои баҳодиҳии иқтисодии самаранокии кишоварзӣ истифода бурда мешавад.

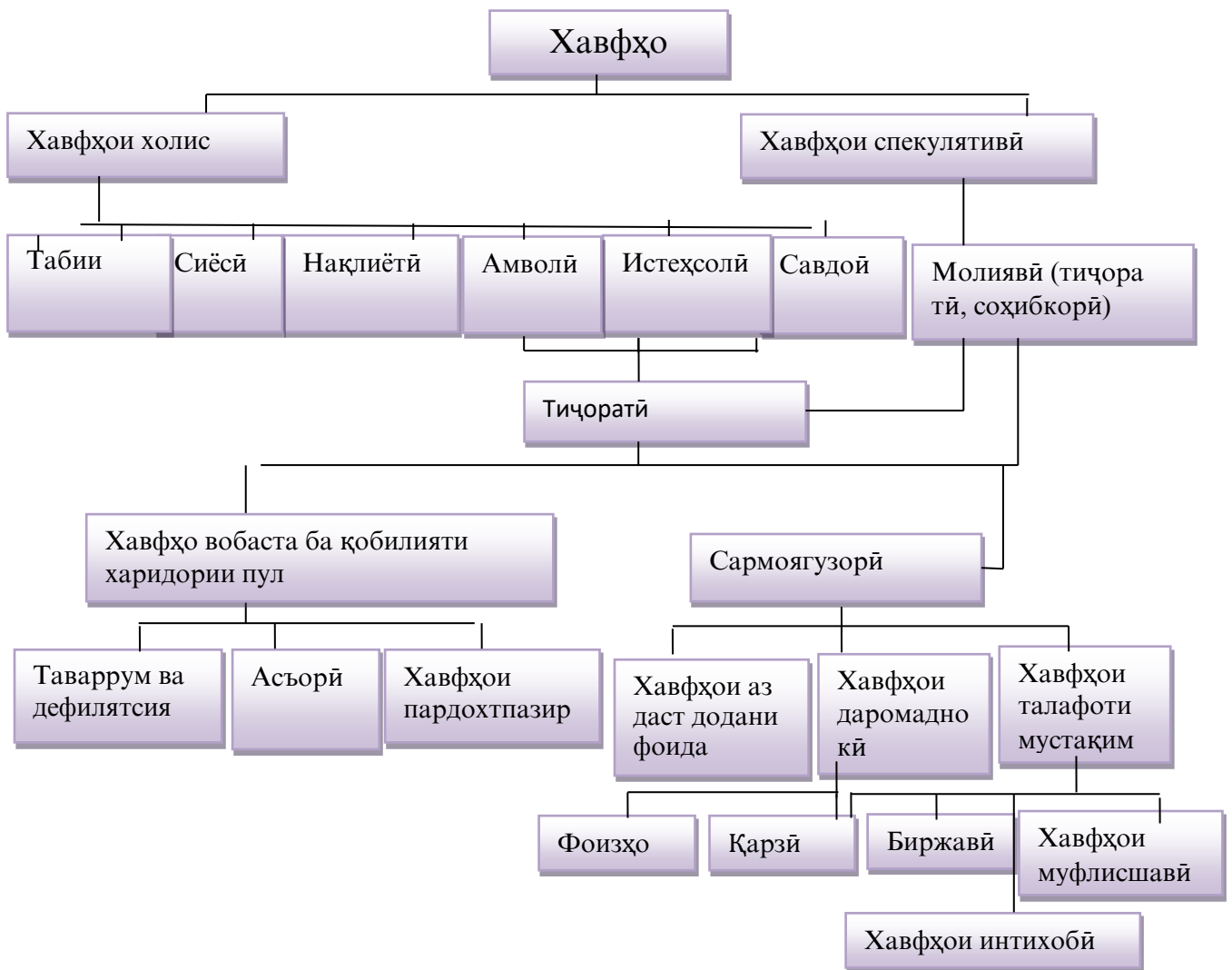
Айни замон муносибатҳои истеҳсолию иқтисодии байни субъектҳои хоҷагии системаи маҳсулоти ғаллагӣ ба воситаи биржаҳои молию пулӣ ба амал бароварда мешаванд, ки ин нисбат ба фаъолияти механизми ташкилию иқтисодии он талаботи баландтар мегузорад. Механизми муносибатҳои иқтисодӣ аз қонунҳои иқтисодӣ, сиёсати кредитӣ, андоз, суғурта, тариф, бучет, ҳавасмандгардонӣ, бамеъёрдарории меҳнат, арзбӣ ва ояндабинӣ ва нархи давлат иборат аст, ки бояд барои идоракунии тамоми унсурҳои сохтори системаи маҳсулоти ғалла шароити мусоиди иқтисодиро таъмин намояд (расми 1).

Расми 1. – Механизми муносибатҳои иқтисодии соҳаи ғаллакорӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Хусусияти маҳсулоти ғаллагӣ аз он иборат аст, ки қисми зиёди маҳсулоти он барои эҳтиёҷоти истеҳсоли дар худи ҳамин соҳа сарф мешавад.

Дар байни муҳимтарин намудҳои хатарҳо ин хатари саноатӣ ва тичоратӣ мебошанд. Хатари истеҳсоли бо истеҳсол ва фурӯши маҳсулот алоқаманд аст. Қариб ҳамаи хатарҳои истеҳсоли ғалладона ба истеҳсолот алоқаманданд. Ин намуди хавф тавассути омилҳои зерин ба вуҷуд меояд: кам шудани ҳаҷми банақшагирифтаи истеҳсоли ғалла аз ҳисоби кам шудани ҳосилнокии меҳнат, аз қор мондани таҷҳизот ё истифодаи дурусти иқтидорҳои мавҷуда, талафи вақти қорӣ ва набудани миқдори зарурии ашё; пастравии нарх, ки дар натиҷаи он номусоид дар вазъи бозор ба амал оиди қоҳиш ёфтани сатҳи талабот ё маҳсулоти пастрасифат, ки фурӯши он ба нақша гирифта шуда буд; афзоиши хароҷоти моддӣ аз ҳисоби истифодаи аз ҳад зиёди ашё, сӯзишворӣ, қувваи энергия; Талафот дар шакли талафоти табиӣ, офатҳои табиӣ, инчунин ҷарима ва ғайра низ имконпазиранд.

Расми 2. Намудҳои асосии хавфҳо дар хоҷагиҳои ғаллакор

Манбаъ: Аз ҷониби муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва методӣ таҳия карда шудааст.

Дар ҷараёни фурӯши ғалла эҳтимол ба амал омадани хавфи тиҷоратӣ ба миён меояд. Омилҳои муҳимтарин, ки бояд ҳангоми арзёбӣ ба инобат гирифта шаванд, инҳоянд: пастравии нарх ва ҳаҷми фурӯш; гум шудан ё паст шудани сифати ғалла; барзиёдии хароҷоти тақсирот аз хароҷоти банақшагирифта. Дар байни сабабҳои эҳтимолӣ метавонад пардохтҳои ғайриҷашмдошт, ҷаримаҳо ва дигар хароҷоти шабеҳ бошанд. Аз ин рӯ, ба манфиати иқтисодии истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ кам кардани ҳар як хатарро бо истифодаи оптималӣ бояд ба ҳадди ақал расонад.

Муқаррароти дуюме, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешавад, аз муайян намудани равишҳои методологӣ ва муайян кардани ташаккули иқтисодӣ дар тавозуни талабот ва тақлифот ба ғалла ва пешниҳоди он дар бозор аз маҳсулоти озӯқаворӣ иборат мебошад

Бозори минтақавии ғалла аз системаи мураккаби иқтисодии рушдбандаи иқтисодӣ иборат аст, ки дар ҳудуди қаламрави муайян амал мекунад, дар он системаи муносибатҳои иқтисодӣ ва вобастагӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣ бозорро назардошти хусусиятҳои минтақавии рушди иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳосилнокии ғалладона дар ин солҳо каме афзоиш меёбад. Дар соли 2020 нисбат ба соли 1991 ҳосили умумии ғалладона 4,7 маротиба ва майдони

ғалладона 1,6 ва ҳосилнокӣ 2, маротиба зиёд шуд. Сарфи назар аз афзоиши истеҳсоли ғалла дар солҳои охир, қонё кардани эҳтиёҷоти кишвар ба ғалла ҳанӯз ҳам ғайриимкон аст (ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. - Сатҳи таъминоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ғалла

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Ба ҳисоби миёна дар солҳои 2016-2020 бо % нисбати соли 1991
	991	016	017	018	019	020	
Майдони кишт, ҳазор га	31,7	37,2	37,1	26,7	46,9	56,7	3,6 маротиба
Ҳосили умумӣ, ҳазор тонна	04,4	435,8	447,6	296,1	414,6	561,4	4,7 маротиба
Ҳар сари аҳоли, кг	4,3	66,1	63,8	43,5	50,4	65,0	290,5
Ҳосилнокӣ с/га	3,1	9,2	9,9	8,7	0,9	1,1	228,7
Сатҳи таъминот, %	2,5	8,9	1,3	3,1	0,4	2	181

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Агенсии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ, Душанбе, -2021. С. 17,30, 46,139.

Сарфи назар аз гуногунии шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ мавҷудияти шумораи зиёди хоҷагиҳо зироатҳои ғалладона, ки бо парвариши зироати ғалладонагӣ машғуланд, истеҳсолкунандагони асосии ғалладона дар ҷумҳурӣ ҳоло ҳам чун ҳарвақта дар дурнамои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мебошанд.

Бояд тазаккур дод, ки бозори минтақавӣ дар муқоиса бо бозори миллии ғалла дорой хусусиятҳои зерин аст:

- бозори минтақавӣ ҳамчун зерсистемаи бозори миллии ғалла ҳамчун қисми ҷудонашавандаи он пешбинӣ нашудааст;

- фаъолияти бозори минтақавӣ дар маҷмуъ аз нишондиҳандаҳои хоку иқлимӣ, иқтисодии минтақа ва имкони рушди безаргардонии ғалла вобаста аст;

- ташкили зарурати ба вуҷуд овардани одати хуроквории аҳолии минтақа, афзоиши сифати чорводорӣ ва шумораи корхонаҳои коркарди ғалла;

- вазъияти умумии географии минтақа нисбат ба ноҳияҳои муҳимтарини ғаллакорӣ, роҳҳои воқеии алоқа барои муайян кардани микёси вусъати алоқаҳои байниминтақавии ғаллакорӣ.

Бояд гуфт, ки ба талабот ва пешниҳоди маҳсулоти ғалла омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки метавонанд афзоиш ё кам шаванд. Аммо ташкили талабот ба ғалла баъзе хусусиятҳои ба худ хос дорад.

Бо мақсади пешгирӣ намудани тағйироти зарурии устувории фазои бозор нисбат ба талабот ва пешниҳод дар бозори ғалла, ки истеҳсол ва фурӯши ғалларо зерин хатар мегузорад, аз тарафи давлат танзим карда шавад.

Самти танзим ба вазъи кунунии таъминоти ғалла дар кишвар ва минтақаҳо, аз ҷумла бо мақсади зиёд намудани истеҳсоли ғалла ва як қатор омилҳои дохилию берунӣ вобаста аст. Дар сурати зиёдтании ғалла афзоиши талабот ва афзоиши таклифро танзим мекунад.

Давлат бояд ба ин раванд тавассути фароҳам овардани шароити мусоиди фурӯши ғалладона ба фонди ҷумҳуриявӣ мусоидат намояд, ташкили иттиҳодияҳои ҳамгирошударо тавассути таъмини низоми имтиёзноки андоз ё дастрасӣ ба захираҳои кредитӣ ва ғайра ҳавасманд кунад.

Густариши назарраси функцияҳои минтақаҳо дар таъмини ғалладонагӣ зарурати ташкили сохторҳои марбутаро тақозо менамояд, ки метавонад ҳалли мушкилоти бунёдро ба уҳда гиранд:

- озод кардан аз андози замин, зироатҳои хушсифат ва навҳои қавӣ, ҷуворимаққа, лӯбиғӣҳо ё зиёд кардани майдони кишти онҳо;

- пардохти субсидия барои ҳар як гектар аз кишти зироатҳои ғалладонаи зикршуда то сатҳи соли гузашта ё андозаи миёнаи онҳо дар 3-5 соли охир;

- ҷубронпулии дучонибаи харочот барои хариди тухмӣ, ҷорӣ намудани нуриҳои минералӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, вазифаи аввалиндараҷаи мақомоти минтақа таҳия намудани қоидаҳои умумӣ оид ба фаъолияти бозори минтақавии ғалладона мебошад, ки дар заминаи он системаи муассири тақсими ғалла ва маҳсулоти ғалладона ба вучуд оварда мешавад ва ба ин васила талаботи аҳолиро ба маҳсулоти озуқаворӣ аз ҳисоби молҳои озуқаворӣ пурра таъмин менамояд.

Муқаррароти сеюме, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешавад ба такмил додани устувории муносибатҳои иқтисодӣ дар асоси истифодаи воситаҳои идоракунии бозор ва чораҳои ҳукумат оид ба фаъолияти бозори ғалла равона шудааст.

Фароҳам овардани шароит барои фаъолияти пурсамари хоҷагии ғалладона муҳимтарин вазифаи истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Маҳз аз рӯи сатҳи истеҳсоли мутлақ ва ба ҳар сари аҳоли, андозаи захираҳои интиқолшаванда, мавҷудияти фондҳои захиравӣ, вазъи бозори ғалладона на танҳо дар бораи самаранокии фаъолияти иқтисодиёти маҷмуи агросаноатии ҷумҳурӣ, балки дар бораи сатҳи зиндагии аҳоли низ фикру мулоҳиза кардан мумкин аст. То чӣ андоза самаранок фаъолият кардани он аз бисёр ҷиҳат ба таъминоти озуқавории кишвар вобаста аст.

Як қатор хусусиятҳои идоракунии маҳсулоти ғалладона аз мавсимияти равшани истеҳсолот ва хусусиятҳои истеҳсолӣ-худудии кишоварзӣ дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон сарчашма мегиранд. Хусусиятҳои минтақавии истеҳсоли ғалладона тафриқавӣ вазифаҳоро оид ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ғалладона, инчунин нархҳои харидро талаб мекунад. Муқаррар намудани параметрҳои гуногуни бозор барои корхонаҳои як соҳа имкон медиҳад, ки шароити хоҷагидорӣ онҳо баробар карда шавад. Нақши бозор дар баргарафсозии мавсимии истеҳсолоти ғалладона низ бузург аст.

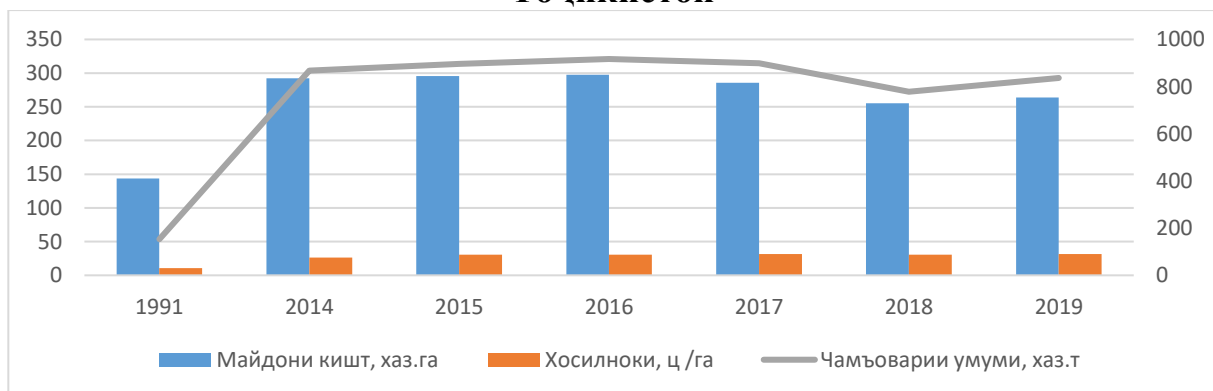
Ба фикри мо, ба ғайр аз шартҳои дар боло номбар кардашуда барои рушди самарабахши хоҷагиҳои ғалладонаи минтақа зарур аст, ки иқтисодии рушди зермаҷмуи ғалладонаи ҷумҳурӣ дар маҷмуъ таҳия ва ҳисоб карда шавад.

Соҳаи ғалладонагии комплекси агросаноатӣ метавонад ба он «локомотивҳои пешбаранда» табдил ёбад, ки ба рушди соҳаҳои ҳамхудуди комплекси агросаноатӣ, ки барои паст кардани амнияти озуқаворӣ кишвар хеле зарур аст, таъсир расонад.

Ба фикри мо, ба ғайр аз шартҳои дар боло зикршуда барои тараққиёти пурсамари хоҷагии ғаллакорӣ дар вилоят иқтисодии тараққиёти соҳаи ғаллакориро умуман дар ҷумҳурӣ инкишоф додан ва ҳисоб кардан лозим аст. Соҳаи ғаллаи комплекси агросаноатӣ «локомотиви пешқадам» шуда метавонад, ки ин ба тараққиёти соҳаҳои ҳамсоияи комплекси агросаноатӣ таъсир мерасонад, ки ин барои кам кардани амнияти озуқаворӣ мамлакат хеле муҳим аст.

Ба ақидаи мо, зарурати баланд бардоштани сатҳи шиддатнокии парвариши зироатҳои ғалладона бо афзоиши муттасили нархҳои захираҳои моддию техники, ҳатто бо назардошти захираҳои истифодаи технологияҳои сарфакунандаи захираҳо, инчунин афзоиши фонди истеъмоли молистеҳсолкунандагон бо мақсади хавасмандгардонии меҳнати кишоварзӣ, имкон намедихад, ки пастшавии арзиши аслии истеҳсоли ғалла дар солҳои наздик вобаста ба афзоиши пешбинишудаи хароҷот барои ҳар як гектар кишти зироатҳои ғалладона аз афзоиши ҳосилнокии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гузаштааст, пешбинӣ карда шавад.

Диаграммаи 1. - Динамикаи истеҳсоли гандум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Маҷмуаи омили Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020

Тибқи маълумоти Кумитаи амнияти озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, талаботи ҷумҳурӣ ба ғалла 1,8-2,3 миллион тоннаро ташкил медиҳад.

Дар солҳои 2005-2019 сатҳи баландтарини даромаднокӣ 55% дар соли 2019 ба даст оварда шудааст. Сарфи назар аз он, ки дар соли 2017 ҳосили аз ҳама баландтарини ғалладона ба даст оварда шуд ва фурӯши он фойданок гардид. Сатҳи даромаднокӣ ҳамагӣ 7% -ро ташкил дод, ки ин пеш аз ҳама, сабаби пешрафти ғалладона дар бозори минтақавӣ нисбат ба талабот, мавҷуд набудани механизми самаранокӣ танзими бозори ғалла буд, ки дар робита ба ин хоҷагии истеҳсолкунандаи ғалла маҷбур буданд нархҳои ғалларо паст кунанд. Вазъияти иқтисодӣ аллакай дар соли 2015 ба кулӣ тағйир ёфт, вақте

ки бо паст шудани ҳосили умумӣ нархи ғалла аз ҳисоби коҳиши пешниҳоди он боло рафт (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Динамикаи нишондиҳандаҳои иқтисодии самаранокии истеҳсоли ғалла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳосилнокии зироатҳои ғалладона, с/га	29,2	29,9	28,7	30,9	32,0	30,7
Миқдори гандум аз ҳисоби умумии маҳсулоти ғалладонагиро, %	67,2	68,9	68,5	76,4	76,2	76,8
Ҳароҷот барои як гектар, сомонӣ.	4466	4724	4973	5150	5375	5665
Арзиши пурраи аслии 10 сентнер, сомонӣ.	4376	4639	4899	5065	5140	5260
Нархи фурӯши сентнер, сомонӣ.	2100	2400	2520	3350	3480	3560
Ҷоида аз 10 сентнер ғалла, сомонӣ.	499,8	672	624,9	871	896	918
Сатҳи даромаднокӣ (зарар), %	23,8	28,0	24,7	26,0	25,7	26,0
Сатҳи даромаднокӣ бо назардошти дотатсияҳо ва ҷубронҳо %	28,2	32,4	29,1	30,7	29,4	30,4

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводҳои ҳисоботҳои солони Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Душанбе, -2021. Саҳ. 42-43.

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 2 дида мешавад, сатҳи даромаднокии пешбурди соҳаи растанипарварӣ (ғалладона) бо назардошти дотатсия ва ҷубронпулӣ танҳо 5,2 маротиба зиёд шудааст.

Бекор кардани банақшагирии мутамаркази ҳаҷми истеҳсолот ва тақсими он ба хоҷагиро додани ҳуқуқи мустақилона интихоб кардани сохтори истеҳсолот ва роҳҳои фурӯши ғалла мушкилот ба бор овард. Набудани иттилооти дастрас ва боэътимод дар бораи ҳаҷми талабот ва пешниҳод, нархҳои бозории ғалладона, фурӯши онро ба таври иловагӣ мушкил мекунад, ки дар натиҷа ғалла ба миёнаравҳои сершумори фурӯши он фурӯхта мешавад. Ин боиси маҳдуд шудани манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мегардад ва ба пешбурди соҳаи ғалладона таъсири манфӣ мерасонад.

Муқаррароти чоруме, ки ба ҳимояи пешниҳод карда мешавад аз самтҳои усулҳои танзими давлатии истеҳсол ва фурӯши ғалла дар асоси тақмили сиёсати давлатии нархгузорӣ, молиявӣ, қарзӣ ва суғурта иборат аст.

Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ ва таҳқиқотҳои муаллиф муқаррар карда шуд, ки самтҳои афзалиятноки тақмили дастгирии давлатӣ дар соҳаи ғаллакории дар ҷумҳурии маблағгузорӣ аз ҳисоби бучет инҳо буда метавонанд:

- ҷуброни аз се ду ҳиссаи меъёри фоизи қарзхое, ки барои пур кардани маблағҳои гардишӣ дода мешаванд, инчунин то 50% арзиши қарз барои баланд бардоштани сатҳи техникӣ ва технологияи раванди истеҳсоли ғалла пешниҳод карда шуда. Барои татбиқи ин тадбирҳо ташкили фонди махсуси кафолатӣ барои дастгирӣ ва кафолатҳои қарзҳои кишоварзӣ мувофиқи мақсад аст;

- ҷуброни 30-50% пардохтҳои иҷораи истеҳсолкунандагони ғалладона аз ҷониби ширкатҳои лизингӣ дода мешавад. Дар ин ҳолат, маблағҳои фонди лизинг набояд ба заводҳои мошинсозии кишоварзӣ интиқол дода шаванд, балки ҳамчун фонди кафолат барои татбиқи тадбирҳои дар боло зикршуда хизмат кунанд;

-дастгирии истехсолкунандагони ғалла тавассути пардохти мукофотпулӣ барои ҳар як гектар зироати ғалладона. Дар чунин маврид андозаи мукофот бояд ба фарқи байни нархи фурӯши ғалла ва арзиши аслии истехсоли онро баробар кунад;

- маблағгузори барномаҳои суғуртаи кишоварзӣ ва барномаҳои давлатие, ки ба ҳифзи заминҳои кишоварзӣ равана шудаанд.

Дар ҷумҳурӣ, дар оғози ислоҳоти иқтисодӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ, маблағҳои буҷетӣ дар байни объектҳои хоҷагидорӣ мутаносибан бо иқтисоди истехсолияшон тақсим карда мешуданд, то ин ки ба коҳиши назарраси истехсолоти кишоварзӣ дар гурӯҳҳои алоҳидаи хоҷагиҳо, аз ҷумла, дар сатҳи истехсоли ғалладона роҳ дода нашавад. Бо чунин тақсимот, бештари хоҷагиҳои зиёновар наметавонианд, ки қарзҳои давлатии гирифтаашонро сари вақт ва ё умуман баргардонанд.

Дар шароити маҳдуд будани маблағҳои буҷетӣ истехсолкунандагони ғалларо бояд оид ба кам кардани арзиши аслии маҳсулот ва баланд бардоштани дараҷаи даромаднокии маҳсули хоҷагиҳои ғаллакор ҳавасманд карда шаванд.

Чунин низоми ташкилро метавон шартномавӣ номид, зеро маблағҳои буҷет вобаста аз иштирок дар татбиқи лоиҳаҳои таҳияшуда пешниҳод карда мешаванд. Хоҷагиҳои самаранок амалкунанда ба манфиати бештар иштирок кардан дар равандҳои муттаҳидсозӣ бо хоҷагиҳои зараровар кумак карда метавонад, маҳсусан дар ҳолате, ки агар онҳо барои ин аз ҷониби давлат дастгирии молиявӣ гиранд.

Тавре ки таҳқиқотҳо нишон медиҳад дар марҳилаи муосири рушди соҳаи аграрии иқтисоди Тоҷикистон, ҳадафи асосии барномаҳои молиявии рушди ғалладона инҳо рафъи (бартараф намудани) коҳиши истехсоли ғалладона ва барқарор кардани он ба ҳаҷме мебошад, ки талаботи ҷумҳуриро ба ғалла ва дар сатҳи ҷумҳурӣ бо ҳӯрокаи таъмин карда шавад, бояд кафолат дода шавад.

Аз ҳамин сабаб, ташкили захираҳои ғалладонаро барои ба бозори дохилии ғаллаи кишвар пурра таъмин намояд. Барои истехсоли самаранокӣ ғалла ва рушди бозори ғалладона шароити мусоид фароҳам овардан ва дар ин замина талаботи дохилии кишварро ба ғизо ва ғаллаи ҳӯроки чорво пурра таъмин кардан лозим аст. Аз ин лиҳоз, ба истехсолкунандагони ғаллаи молӣ дар бозори ғалладонагиҳо мавқеи муфидро ташкил ва пешниҳод намудан мувофиқи мақсад аст. Давлат бояд ба бозори ғалладона ҳамчун як харидори калони яклухт ва ҳамчун кафили дастгирии даромади истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ тавассути ҳавасмандгардонии иқтисодии давлат баромад кунад, то иттиҳодияҳои уфуқӣ ва амудии ҳамоҳангии истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро бо роҳи пешниҳоди речаи имтиёзнок қарз ва андозбандӣ ташкил диҳанд.

Ташаккули фонди захиравии ғаллаи ҷумҳуриявӣ имкон медиҳад, ки вазъи таъмини бозори ғалладона беҳтар гардида, имкон медиҳад, ки таҳдиди воқеии камбудии он пешгирӣ намуда шавад ва ба саноати коркарди ғалла мусоидат намояд.

Дар асоси маълумоти ҳисобшуда, барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон андозаи он эҳтимолан 500-600 ҳазор тонна аст, ки нисбат ба ҳаҷми миёнаи истехсоли ғалладона 80-90% -ро ташкил медиҳад.

Дар шароити муосири иқтисодӣ, вақте ки дар бозори ғалладона номутаносибӣ ба вучуд омадааст, ташкили фонди захиравӣ аз ҳисоби тадричан чамъ шудани ғалладона дар солҳои серҳосилӣ метавонад на танҳо устувории иқтисодиёти ғалладонаро дар чумхурӣ таъмин намудани талаботро ба ғалладонагӣ дар сатҳи зарурӣ ба эътидол орад, инчунин, ба андозаи муайян системаи нархҳоро барои ғаллае, ки аз хоҷагиҳои ғаллакории чумхурӣ харида шудааст, ба танзим дарорад. Барои он, ки фонди захираи ғалла ин вазифаҳоро иҷро карда тавонад, он бояд дар муқоиса бо фонди хӯрокворӣ, метавонад фаъолияти тичоратиро ба роҳ монад, яъне илова ба тақсимои қарзи молӣ, бояд хариду фурӯши ғалларо дар бозор ба роҳ монад. Зимнан, хариди ғалла ва чудо кардани қарзи молӣ бояд дар асоси озмун сурат гирад, то ки дар байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ шароити рақобат фароҳам оварда шуда, онҳо барои истифодаи самараноки қарзи молӣ ҳавасманд карда шаванд. Ҳаҷми ғаллае, ки ҳамчун гарав қабул карда мешавад, асосан аз мавҷуд будани ғунҷоиш барои нигоҳдории ғалладона дар чумхурӣ ва имкониятҳои молиявии дорандаи гарав муайян карда мешавад.

Амалиётҳои гарав бояд бо созишномае тартиб дода шаванд, ки дар он қайд карда мешавад: муҳлати гарав, масъулияти гаравгир барои тағйир додани сифати ғалладона, арзиши нигоҳдории он, меъёри талафоти табиӣ, шартҳои қатъ кардани гарав, нархи гарав, ки бояд 90-95% аз сатҳи нархи дастгирӣ бошад.

Чунин дурандешӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар шароити коҳиш ёфтани нархҳои бозор кумак мекунад, ки хароҷотро қисман чуброн кунанд ва фоидаи зарурӣ барои такрористеҳсоли оддӣ ё васеъ дар кишоварзии ғалладона ба даст оранд.

Ҳамин тариқ, бо назардошти муҳимият ва ногузирии рушди самараноки иқтисоди ғалладонагӣ ва фаъолияти бозори ғалла ҳокимияти иҷроия, бояд як қатор тадбирҳои танзими истеҳсол ва фурӯши ғалладонаро тавассути ташкили фонди захираи ғалладона, амалӣ намудани амалиётҳои гаравӣ, суғуртаи ҳосили зироатҳои ғалладона, истифодаи намудҳои гуногуни барномаҳои мақсаднок, ҳавасмандгардонии афзоиши таъминоти ғалла ва талабот ба он, ки кафолати боэътимоди эҳтиёҷоти ғалладона дар дохили кишвар ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли хоҳад буд, таҳия ва амалӣ намояд.

Муқаррароти панҷуми ба ҳимоя пешниҳодшаванда аз тадбирҳои асосии рушди низоми маркетинг дар бозори ғалла вобаста ба чорӣ намудани системаҳои маркетинги амудӣ ва уфуқӣ иборат мебошад.

Тамоми маҷмуи роҳҳои фурӯши маҳсулоти комплекси агросаноатӣ ҳамчун маркетинги озуқаворӣ тавсиф карда мешавад ва ҳар як роҳи мушаххаси фурӯш бо иштирокчиён ва вазифаҳои иҷрокардааш ҳамчун системаи маркетинг баррасӣ карда мешавад.

Бозори ғалладона хусусиятҳои хоси ташаккули системаҳои маркетингии худро дорад. Ба хусусияти он дохил мешаванд: доираи васеи истифодаи ғалла, тағйироти калон дар раванди ба истеъмолкунандаи охир расонидани он, худтаъминкунӣ бо ғалла, ҷойгиршавии корхонаҳои коркарди ғалладона, вобастагии андозаи зироат аз шароити обу ҳаво, ки дар фурӯши ғалладона дар солҳои хуб мушкilot ба вучуд меорад, пастравии нархҳо барои он ва зарурати содироти ҳаҷми муайяни ғалла ба бозори дохилии кишвар.

Раванди фурӯши ғалла шаклҳои гуногун ё сохторҳои гуногуни дохилӣ доранд. Шакли анъанавии роҳи фурӯш, маҷмуи иштирокчиёни мустақил мебошад, ки ҳар кадоми онҳо ҳатто аз ҳисоби дигар иштирокчиёни бозори ғалладона ғоидаи максималӣ ба даст меоранд. Ҳеч яке аз онҳо наметавонанд иштирокчии дигари бозорро дар мавриди ташаккули нарх, сифат, ҳиссаи ғоида ва ғайра назорат кунанд.

Гузариши маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва маҳсулоти озуқаворӣ аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунандаи ниҳой – ин роҳи дуру дароз, мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошад, ки бо ҷобачогузории ҷисмонии онҳо, тағйирёбии шакли онҳо, хосиятҳои истеъмолӣ, арзиш, соҳиб ва ғайра алоқаманд аст (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Роҳҳои фурӯши ғалла ва шаклҳои он

РОҲИ АНЪАНАВӢ	СИСТЕМАИ АМУДИИ МАРКЕТИНГӢ
ИСТЕҲСОЛКУНАНДАГОНИ ҒАЛЛА	ИСТЕҲСОЛКУНАНДАГОНИ ҒАЛЛА
ФУРӮШИ ЯКЛУХТ	КОРКАРДИ АВВАЛИЯИ ҒАЛЛА
ФУРӮШИ ЧАКАНА	САВДОИ ЯКЛУХТ
ИСТЕЪМОЛКУНАНДАИ НИҲОӢ	САВДОИ ЧАКАНА
	ИСТЕЪМОЛКУНАНДАИ НИҲОӢ

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Аз нуқтаи назари маркетинг, пеш аз ҳама, ин муносибатҳо бояд пурра қонё кардани дарҳости истеъмолкунандагонро ба маҳсулоти ниҳоии ҳаҷм, номгӯй ва сифати зарурӣ мутобиқи қобилияти пардохти онҳо таъмин кунанд, яъне мутаносибии байни талабот ва пешниҳод ба ғалладона ва маҳсулоти коркарди онро таъмин кунанд.

Ғайр аз ин, онҳо бояд ба ҳолатҳои зерин мусоидат кунанд ба:

- шарикии мутақобилан судманд;
- тақсимои одилонаи ғоида, мутобиқи хароҷоти ҳар як иштирокчии бозори ғалладона, аз маҳсулоти ниҳой, ки ин хароҷотро ҷуброн мекунад ва гирифтани ғоидаи барои раванди такрористеҳсоли мувофиқро дар хоҷагии ғалладона таъмин мекунад;
- кам кардани нархи маҳсулоти ниҳой, ки ба афзоиши рақобатпазирии он;
- зудтар гузаштани маҳсулот аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунандаи ниҳоии он;
- кам кардани талафот дар тамоми марҳилаҳои сикли технологӣ;
- ҳавасмандгардонии баланд бардоштани сифати маҳсулот ва беҳтар намудани истифодаи ашёи хоми ғалладона;
- истифодаи ҳама ғунҷоишҳои мавҷуда оид ба нигоҳдорӣ, коркард ва тайёр кардани ғалла ҳангоми нигоҳ доштани ҳолати техникийи онҳо дар сатҳи зарурӣ. Аммо, самарайи беҳтар дар он сурат ба даст оварда мешавад, ки ҳамоҳангсозии ғайриҷабҳаи иштирокчиёни бозори ғалладона, аз истеҳсолкунандагони кишоварзӣ то савдои чаканаи маҳсулоти ниҳой вучуд дошта бошад. Ин дар системаҳои тақсимои амудӣ ва уфуқии маҳсулоти кишоварзӣ инъикос ёфтааст.

Солҳои охир, рушди системаҳои амудии маркетингии корпоративӣ ба роҳ монда шуд, ки ба ташкили ширкатҳои сармоягузорӣ ва саноатӣ шурӯъ карданд, ки қаблан дар бозори маҳсулоти агросаноатӣ, аз ҷумла бозори ғалладона кор намекарданд.

Дар баробари рушди низоми маркетинги уфуқӣ корпоративӣ, инчунин системаҳои амудии маркетингӣ мавҷуданд, ки таҳти сарпарастии маъмурияти минтақавӣ дар ташаккули фондҳои озӯқаворӣ сохта мешаванд. Ин корхона дар ҷумҳурӣ Корхонаи воҳиди давлатии «Хурукворӣ» мебошад, ки фаъолияти он дар асоси созишномаҳо бо маъмурияти вилоятҳо, ноҳияҳо, таъминкунандагон ва истеъмолкунандагон оид ба таъминоти захираҳои моддию техникаӣ ба таъминкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин пардохти андозҳо ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ аст.

Ҳамин тариқ, самтҳои асосии рушди низоми маркетинг дар бозори ғалладона аз инҳо иборатанд:

- ташаккули системаҳои амудии маркетингии идорашаванда, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ пешниҳод карда мешаванд;
- андешидани тадбирҳои маъмурӣ оид ба ҳимояи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар иттиҳодияҳои ҳамгирошудаи корпоративӣ;
- таҳияи системаҳои амудии маркетингӣ, ки бо ёрии онҳо бозорҳои маҳсулот васеъ ва хавфи муфлисшавии истеҳсолкунандагони хурди мол кам карда мешавад;
- рушди кооперативҳои таъминот ва фурӯш, бо мақсади ба даст овардани сарфаи калони маблағҳо ва натиҷаҳои самарабахши тичоратӣ аз ҷониби хоҷагиҳои ғаллаистеҳсолкунанда.

Гарчанде ки ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар истеҳсоли ғалладона дар соли 2020 нисбат ба соли 2015 ба миқдори 79819 тонна зиёд гардид, аммо он дар байни категорияҳои хоҷагиҳои истеҳсолкунандаи ғалладона аз ҳама калонтарин боқӣ мондааст. Хоҷагиҳои аҳоли 31,5 % ғалладона истеҳсол кардааст, ки нисбат ба соли 2015-ум 12,1 % зиёд гардидааст. Дар мавриди корхонаҳои кишоварзӣ бошад, пас ҳиссаи онҳо дар ҳосили умумии зироатҳои ғалладона тамоюли коҳишро дорад (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. - Ҳиссаи баъзе категорияҳои хоҷагиҳо дар истеҳсоли ғалла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, %

Категорияи хоҷагиҳо	Солҳо						
	1991	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Корхонаҳои кишоварзӣ	100	11,0	10,1	8,7	8,4	9,8	10,0
Хоҷагиҳои шахсии ёри расони аҳоли	-	29,1	29,5	30,9	33,4	30,7	31,5
Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	-	69,9	60,4	60,4	58,2	59,7	58,5

Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии ҚТ. Маҷмуаи оморӣ. Душанбе, -2021. С. 139-141.

Аммо сарфи назар аз афзоиши ҳиссаи истеҳсоли ғалла аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар шароити муосир нигоҳ доштани истеҳсолоти калони ғалладона, бо дарназардошти талаботи муносибатҳои бозорӣ ба пешбурди он ворид кардани тасҳеҳоти мувофиқ муҳим аст.

Нархгузори ба маҳсулоти кишоварзӣ дорои баъзе хусусиятҳои марбут ба пешбурди соҳаи КАС мебошад. Дар соҳаи кишоварзӣ, бинобар гуногун будани шароити хок ва иқлими истеҳсолот, дар сатҳи арзиши як маҳсулот дар минтақаҳои мухталиф ва ноҳияҳои маъмурии ҷумҳурӣ фарқияти калон мушоҳида карда мешавад. Аз ин рӯ, ҳангоми ташаккули нархҳо дар соҳаи кишоварзӣ, арзиши он бояд ба вақти кории аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ дар шароити муқаррарии истеҳсолот дар заминҳои бадтарин асос ёбад.

Ҳар як корхона, вобаста аз сатҳи хароҷоти истеҳсолии худ ва имкониятҳои коҳиши онҳо, ҳадафҳои интихобшуда, вазъи мушаххаси бозори ғалладона барои худ ин ё он стратегияи нархро муайян мекунад.

Аз рӯи дигар нишондиҳандаҳои самаранокӣ байни ҳам муқоисашаванда буда, ташаккули комилан монандро касб кардаанд. Масалан, фарқиати ҳосилнокии соли 2020 дар хоҷагии деҳқонии ба номи И. Бобоеви шаҳри Исфара нисбат ба соли 2010 ба 108,8 % баробар гардид (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. -Самаранокии иқтисодии истеҳсоли гандум дар хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) –и «И. Бобоев»-и ш. Исфара (2010-2020 сол)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо			Соли 2020 нисбат ба соли 2010, %
	2010	2015	2020	
Ҳамаги майдони кишт, га	10,0	10,0	10,0	100,0
Ҳосилнокӣ, с/га	45,0	46,0	49,0	108,8
Ҷамъоварии умумӣ, сентнер	4500,0	4600,0	4900,0	108,8
Маҷмуи хароҷот дар 1 га, сомонӣ	4410,0	5290,0	6000,0	136,0
Хароҷоти умумӣ, ҳаз. сомонӣ	441,0	529,0	600,0	136,0
Арзиши аслии 1 сентнер маҳсулот, сомонӣ	98,0	115,0	125,0	127,5
Нархи миёнаи фурӯши 1 сентнер маҳсулот, сомонӣ	190,0	210,0	220,0	115,7
Даромад аз фурӯш, ҳаз. сомонӣ	855,0	966,0	1056,0	123,5
Хароҷоти меҳнат ба 1 сентнер маҳсулот, одам-соат	2,34	2,55	2,73	116,6
Фоидаи соф, ҳаз. Сомонӣ	414,0	437,0	456,0	110,1
Дарачаи даромадноки, %	93,9	82,6	76,0	80,9

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омории хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ).

Усулҳои самаранокӣ пешгуӣи нархи ғалла усулҳои иқтисодӣ ва математикӣ (риёзӣ) мебошанд. Дар ин ҷо, дар асоси маълумотҳои солҳои гузашта, моделҳои математикӣ (риёзӣ) тартиб дода шудаанд, ки вобастагии каму беш мураккабии функционалии байни нарх (функсия) ва дигар нишондиҳандаҳои конъюнктураи бозори ғалладонаро (далелҳо) ифода мекунад. Ҳамзамон, яке аз заминаҳои муҳимтарини муваффақияти ин усул интихоби чунин нишондиҳандаҳо мебошад, ки таъсири онҳоро ба динамикаи нархҳои омилҳои муҳимтарин, ки на танҳо ба гузашта, балки ба оянда низ дахл доранд, инъикос мекунад.

Барои арзёбӣ ва дурнамои рушди муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакори Ҷумҳурии Тоҷикистон, нишондиҳандаҳои таъсиррасони самти мазкурро муайян намуда, дар асоси онҳо таҳлили эконометрикӣ иҷро намудан зарур мебошад. Раванди гузаронидани таҳияи эконометрикӣ ду қадами асосиро дар бар мегирад: таҳлили коррелясионӣ - дар қадами мазкур алоқамандии байни ҷамъоварии умумии ҳосили зироати ғалладона аз омилҳои таъсиррасон ба монанди майдони кишт ва ҳосилнокӣ муайян карда мешавад. Таҳлили регрессионӣ - дар ин қисми таҳлил моделҳои регрессионии объекти таҳқиқот таҳия карда мешавад.

Дар таҳқиқоти мазкур ба сифати нишондиҳандаи вобаста - ҷамъоварии умумии ҳосили зироати ғалладона ва ба сифати омилҳои новобаста майдони кишт ва ҳосилнокии зироати ғалладона интиҳоб карда шудаанд, ки маълумоти омории нишондиҳандаҳои мазкур дар ҷадвали 6 оварда шудаанд.

Чадвали 6. - Динамикаи чамбоварии ҳосил, майдони кишт ва ҳосилнокии зироати ғалладона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2021

Нишондиҳандаҳо	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ҒАЛЛАДОНА											
Чамбоварии ҳосил, ҳаз. тонна	1098.2	1233	1393	1317.8	1392.7	1435.8	1447.6	1296.2	1414.6	1561.4	1586.6
Майдони кишт, га	427.2	424.3	437.4	412.6	422.9	423.5	411.6	374.9	383.8	389.6	394,4
Ҳосилнокӣ, с/га	23.6	25.3	27.7	28.1	28.6	29.2	29.9	28.7	30.9	31.1	31,5
ГАНДУМ											
Чамбоварии ҳосил, ҳаз. тонна	726.9	812.6	947.4	868.4	896.4	917.1	899.7	779.0	836.9	864.2	876,1
Майдони кишт, га	311.2	303.7	318.6	292.6	295.6	297.5	285.9	255.5	263.9	268.4	274,7
Ҳосилнокӣ, с/га	22.8	25.0	26.7	26.5	30.4	30.8	31.5	30.5	31.7	32.0	31,9
ЧАВ											
Чамбоварии ҳосил, ҳаз. тонна	74.3	102.4	124.0	113.4	138.2	142.0	145.6	108.8	156.2	154.0	
Майдони кишт, га	71.3	72.9	73.2	73.5	77.1	77.6	76.8	72.2	71.8	70.5	70,0
Ҳосилнокӣ, с/га	16.2	17.0	18.8	18.5	18.0	18.3	18.9	22.2	21.8	21.7	
ШОЛӢ											
Чамбоварии ҳосил, тонна	76.9	82.4	78.0	79.8	85.8	96.5	97.8	90.4	106.4	133.4	
Майдони кишт, га	13.2	13.2	11.7	11.1	11.8	13.6	12.5	11.8	12.4	13.0	12,7
Ҳосилнокӣ, с/га	35.4	38.1	40.0	44.2	44.9	45.6	46.7	50.7	50.5	54.0	
ЗИРОАТҲОИ ЛУБИӢ											
Чамбоварии ҳосил, ҳаз. тонна	62.5	56.7	63.5	67.8	68.5	68.7	82.2	77.3	78.3	90.3	
Майдони кишт, га	16.4	17.7	16.8	17.0	16.9	15.2	17.0	17.0	16.3	17.3	17,3
Ҳосилнокӣ, с/га	13.1	13.4	13.9	16.3	16.1	17.8	18.1	16.1	17.3	24.7	
ҚУВОРИМАККА											
Чамбоварии ҳосил, ҳаз. тонна	154.9	174.9	175.4	186.3	200.5	208.1	218.4	237.4	232.9	314.1	
Майдони кишт, га	22.3	23.1	18.3	21.5	18.7	16.9	16.7	15.9	16.9	17.2	17,3
Ҳосилнокӣ, с/га	42.0	44.3	46.6	48.8	47.1	49.7	53	56.5	56.9	55.1	

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 6 таҳлили коррелятсионии ҷамъоварии умумии ҳосили зироати ғалладона ва омилҳои ба он таъсиррасон гузаронида шуд (ҷадвали 7):

Ҷадвали 7. - Таҳлили коррелятсионии ҷамъоварии умумии ҳосили зироати ғалладона ва омилҳои ба он таъсиррасон

	Ҷамъоварии ҳосил, ҳаз. тонна	Майдони кишт, га	Ҳосилнокӣ, с/га
Ҷамъоварии ҳосил, ҳаз. Тонна	1		
Майдони кишт, га	- 0.429	1	
Ҳосилнокӣ, с/га	0.905	- 0.725	1

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф.

Аз натиҷаи таҳлил маълум мегардад, ки байни омилҳои майдони кишт ва ҳосилнокӣ ($r_{МК,Х} = -0,725$) вобастагии коллинеарӣ вуҷуд дошта, дар навбати худ байни нишондиҳандаи ҷамъоварии ҳосили ғалладона ва ҳосилнокии он ($r_{ҶҲ,Х} = 0,905$) вобастагии баланд мавҷуд мебошад. Бинобар ин, барои таҳияи модели регрессионии арзёбии рушди муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба сифати нишондиҳандаи вобаста ҷамъоварии ҳосили зироати ғалладона ва ба сифати омилҳои таъсиррасон ҳосилнокии зироати ғалладонаро интихоб намудан аз рӯйи қоида мебошад. Намуди модели регрессияи ҳисобии арзёбии рушди муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакори Ҷумҳурии Тоҷикистон, намуди зеринро дорад:

$$ҶҲҒ(t) = 48,5186 * X(t) \quad (1)$$

Дар ин ҷо, $ҶҲҒ(t)$ - ҷамъоварии ҳосили зироати ғалладона, $X(t)$ - ҳосилнокии зироати ғалладона, t – тренд, омилҳои вақт мебошад.

Тавсифи омории модели регрессияи ҳисобии таҳиягардида аз рӯйи сифат, ҳатогии стандартӣ ва эътимоднокии модел санҷида шудааст, ки натиҷа он чунин мебошад:

Ҷадвали 8.- Тавсифи омории модели регрессияи ҳисобии (1)

Сифати модел	Эътимодноқӣ	Ҳатогии стандартӣ
$R^2 = 0,998$	$DW = 1,8$	$\bar{A} = 3,4\%$

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф.

Аз натиҷаи ҷадвали 8 муайян мегардад, ки модели регрессияи ҳисобии таҳияшуда боэтимод буда, истифодаи он мувофиқи мақсад мебошад.

Ҳамин тариқ, аз рӯйи модели регрессияи ҳисобии арзёбии рушди муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакори Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст: ҳангоми ба 1 фоиз зиёд гардидани ҳосилнокии зироати ғалладона, дар маҷмӯъ, ҷамъоварии ҳосили зироати ғалладона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 48,5186 ҳазор тонна зиёд мегардад.

Инчунин модели ҳисобии регрессионӣ (1) барои дурнамои ҷамъоварии ҳосили зироати ғалладона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешавад. Барои ин, бояд модели дурнамои ҳосилнокии зироати ғалладонаро таҳия намудан зарур мебошад. Дар асоси маълумоти омории ҷадвали 6 бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ, модели авторегрессионии ҳосилнокии зироати ғалладона таҳия карда шуд:

$$\text{XZF}(t) = 1,0228 * \text{XZF}(t - 1) \quad (2)$$

Моделҳои тахияшудаи (2) аз рӯи тавсифи оморӣ чунин мебошад:

$$R^2 = 0,996, DW = 2,4, \bar{A} = 2,8\%$$

Критерияҳои муайянгардида, эътимоднокии модели тахияшударо нишон медиҳанд.

Моделҳои регрессионии ҳисобии (1) ва (2) – ро истифода намуда, дурнамои ҷамъовариҳои ҳосили зироати ғалладона ва ҳосилнокии зироати ғалладона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022 – 2030 ҳисоб карда баромадем (диаграммаи 1).

Диаграммаи 2. - Дурнамои ҷамъовариҳои ҳосили зироати ғалладона ва ҳосилнокии зироати ғалладона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022 – 2030

Манбаъ: Ҳисоб ва пешниҳоди муаллиф.

Ҳамин тариқ, аз рӯи ҳисобкунӣ, ҳосилнокии зироатҳои ғалладонагӣ дар ҷумҳурӣ дар соли 2030 ба 38,6 сент/га мерасад, ки дар муқоиса бо соли 2022 1,2 маротиба афзоиш меёбад.

Омили асосии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, ин тағйир додани технологияи парвариш ва модернизатсияи он мебошад. Бисёре аз олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар он ақидаанд, ки татбиқи технологияи ҳадди ақали коркарди хок ба рушди кишоварзӣ таъсири мусбат мерасонад. Дар асоси тадқиқотҳои гузаронидашуда, таҳлили дастовардҳо ва норасогӣҳои раванди истеҳсолот дар хоҷагиҳои ғаллапарвари ҷумҳурӣ, хулоса карда мешавад, ки самаранокии истеҳсоли маҳсулоти ғалладонагӣ дар навбати аввал, аз татбиқи технологияи инноватсионӣ, омилҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, дастгирии давлатӣ ва низоми қонунгузорӣ, вобаста аст.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Раванди муосири расонидани ғалла ва маҳсулоти аз он истеҳсолшуда аз истеҳсолкунанда то ба истеъмолкунандагонӣ онҳо тавассути алоқамандии низоми ташкилӣ ва риштаи иқтисодӣ бо ҳам пайваست ва аз ҷиҳати алоҳида хоҷагии ҷудошуда - саноат, кишоварзӣ, фурӯш, нигоҳдорӣ, коркард, савдои

яклухт ва чакана таъмин карда мешавад. Ягонагии ин пайвандҳо ва комилии раванди иқтисодӣ тавассути муносибатҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Ба он субъектҳои хоҷагидорӣ бозори ғалладона ворид шуда, дар марҳилаи истеҳсол ва ҳаракати ғалладона то ба истеъмолкунанда мутобиқи тақсимоли меҳнат дар хоҷагии ғаллакор вазифаҳои муайянро иҷро мекунанд [1-М; 6-М].

2. Аҳамияти ҳалли мушкилоти рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар хоҷагиҳои ғаллакорӣ аз он иборат аст, ки таносуби байни пешниҳоди ғалла ва талабот ба он дар бозори ғалладонагӣ танҳо бо низоми самараноки фурӯши ғалла татбиқ карда мешавад [5-М].

3. Минтақаҳои кишвар вобаста ба хусусиятҳои пешбурди хоҷагидорӣ марбут ба мавқеи ҷуғрофӣ, вобастагии нисбатан баланди истеҳсолоти ғалладона аз шароити обу ҳаво, сатҳи рушди роҳҳои нақлиёт, рақобати баланд дар байни истеҳсолкунандагони ғалла, сатҳи нисбатан пасти бозорбӣ, имкони фароҳам овардани захираҳои интиқолдиҳанда ва захираи ғалла, талаботи устувор ба маҳсулоти нонӣ, сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа ва хоҷагии ғаллакориро дорад [14-М].

4. Барои минтақаҳои мамлакат хусусиятҳои истеҳсол, фурӯши ғалла, мавҷудияти корхонаҳои бузурги нисбатан калони кишоварзӣ, ки дар он зиддиятҳои гуногун дар фаъолияти муносибатҳои дохили иқтисодӣ ба амал меоянд, танзими сусти низоми нархгузорӣ, қарзӣ, суғуртавӣ аз ҷониби мақомотҳо, хос мавҷуд аст ва дар раванди банақшагирии истеҳсол ва ҳаҷми ғалла бояд инчунин ба назар гирифта шавад [4-М].

5. Самтҳои асосии рушди системаи маркетинг дар бозори ғалладона аз ташаккул ва рушди низоми идоракунии амудии маркетинг, ки аз ҷониби мақомоти иҷроияи давлатӣ пешниҳод карда; андешидани тадбирҳои маъмури оид ба ҳимояи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ; таъмини рушди низомҳои амудии маркетингии шартномавӣ, ки бо ёрии онҳо бозорҳои фурӯши ғалла васеъ карда мешаванд ва хавфи дар рақобат аз истеҳсолот баромадан истеҳсолкунандагони нисбатан хурди мол кам карда мешавад; рушди кооперативҳои таъминот, ки ба истеҳсолкунандагони ғалладона барои сарфҳои бештари хароҷот ва натиҷаҳои назарраси тичоратӣ кумак расонидан иборат аст [5-М; 10-М].

6. Коҳиш ёфтани самаранокии хоҷагиҳои ғаллакорӣ ва вобастагии онҳо аз шароити обу ҳаво зиёд намуд, устувории истеҳсоли ғалладонаро коҳиш бояд дод. Дар шароити муосир воситаи асосии тақмилдиҳии низоми идоракунии хоҷагиҳои ғаллакор ин дастгирии давлатии соҳаи ғалладонагӣ оид ба маблағгузори бучетӣ бо роҳи ҷуброни ду сеяки меъёри фоизии қарзҳои, ки барои пур кардани маблағҳои гардиш ва то 50% арзиши қарзе, ки барои баланд бардоштани ҳолати таъмини техникӣ ва технологияи истеҳсоли ғалладонагӣ пешниҳод шуда; ҷуброни (30-50%) пардохтҳои лизингии истеҳсолкунандагони ғалла ба ширкатҳои давлатӣ ва тичоратии лизингӣ; дастгирии даромади истеҳсолкунандагони ғалла тавассути пардохти мукофотпулӣ ба ҳисоби ҳар як гектар кишти зироати ғалладона; маблағгузори барномаҳои суғуртаи кишоварзӣ ва лоиҳаҳои, ки ба ҳифзи заминҳои кишоварзӣ равона шудаанд; маблағгузори ҳиссагии рушди соҳаи иҷтимоии деҳот иборат аст [2-М; 3-М].

7. Нархгузорӣ ба маҳсулоти кишоварзӣ дорои баъзе хусусиятҳои хос мебошад. Дар соҳаи кишоварзӣ, бинобар гуногун будани таркиби хок ва шароити

иқлиму вазъи истеҳсолот, дар сатҳи арзиши як маҳсулот дар минтақаҳои мухталиф ва ноҳияҳои маъмурии ҷумҳурӣ фарқияти калон мушоҳида карда мешавад. Дар он ҷое, ки шароити хок ва иқлим беҳтар аст, арзиши маҳсулот пасттар аст; дар он ҷое, ки шароити истеҳсол номусоид аст, арзиши маҳсулот баландтар аст. Аз ин рӯ, ҳангоми ташаккули нархҳо дар соҳаи кишоварзӣ, арзиши он бояд ба вақти кории аз ҷиҳати илмӣ асосноки иҷтимоӣ зарурӣ дар шароити муқаррарии истеҳсолот дар заминҳои бадтарин асос меёбад. Чунин хоҷагиҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ ба коркарди заминҳои дорои сифати паст манфиатдор нестанд [9-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Бо мақсади нигоҳдошти ҳолати устувори нархҳо дар бозори ғалладонагиҳо, истифодаи чунин тадбирҳоро ба мақсад мувофиқ мешуморем: расонидани ҳиссаи хариди ғалладона дар фонди ҷумҳуриявӣ аз 15 то 20 %; мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бояд нархҳои кафолатноки хариди ғалладонаро дар дараҷае муқаррар намояд, ки ғоидаи солонаи истеҳсоли ғалладонагиро на камтар аз 20-25% таъмин намояд; мусоидат ба дастгирии иттилоотӣ барои иштирокчиёни бозори ғалла; андешидани тадбирҳо барои баланд бардоштани сифати ғалла [8-М].

2. Барои пешгирии равандҳои манфӣ дорои оқибатҳои бебозгашт, дар соҳаи парвариши истеҳсоли ғалладонагиҳо аз татбиқи системаи тадбирҳо оид ба танзими давлатии бозори ғалладонагиҳо дар асоси истифодаи барномаҳои мақсадноки молиявӣ зарур аст. Ҳадафи асосии онҳо бартарарф намудани коҳиши истеҳсол ва барқарор кардани он дар ҳаҷме мебошад, ки эҳтиёҷоти муҳимтарини минтақаро ба ғалладонагиҳо ва маҳсулоти хӯроки чорво, ки дар истеҳсоли он ғалладона истифода мешавад, инчунин фароҳам овардани захираҳо барои таъмини бозори дохилӣ бо ғалла ва содироти он иборат аст [13-М].

3. Гузариши хоҷагиҳои ғаллакор ба муносибатҳои бозорӣ, рушди бозори ғалла мақоми ташкили фонди захиравии давлатии ғалларо баланд мебардорад. Ташаккули фонди захиравии ҷумҳуриявӣ бояд вазъи бозори ғалладонаро беҳтар созад, аз таҳдиди воқеии камбудии он ҷилавгирӣ кунад, ба ҳалли мушкилоти худтаъминкунии ҷумҳурӣ бо ғалла, истифодаи самараноки захираҳои ғалладона, таъмини раванди такрористеҳсол дар хоҷагии ғалладокор, соҳаҳои чорводорӣ ва коркарди ғалладона ба он алоқаманд бояд мусоидат кард. Барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳудуди дар ҳаҷми он ба 500-600 ҳазор тонна имконпазир аст, ки ин нисбат ба ҳаҷми миёнаи истеҳсоли ғалла 80-90% -ро ташкил медиҳад [10-М].

ФЕҲРИСТИ КОРҲОИ ЧОПШУДАИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗӢИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар мачалаҳои тақризшаванда:

[1-М] Тоирзода Қ.Т. Моҳият ва нишондиҳандаҳои дараҷаи иқтисодии самаранокии истеҳсоли ғалла // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон №3, Душанбе.— 2018, С. 85-90.

[2-М] Тоирзода Қ.Т. Системаи самаранокии истифодаи замин - асос барои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон №2 Душанбе.—2018с., С.75-77.

[3-М] Тоирзода Қ.Т. Эффе́ктивность обеспечения населения продовольственными продуктами // Маҷаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолии “Кишоварз”, Душанбе – 2019, №81, С. 192-194

[4-М] Тоирзода Қ.Т. Масъалаҳои рушди ҷабҳаҳои соҳибдорӣ дар бахши аграрӣ; вазъ ва дурнамо // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1 Душанбе – 2019с., С. 76-81.

[5-М] Тоирзода Қ.Т. Таҷрибаи хориҷии дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ №7. Душанбе – 2020с., С 89-93.

[6-М] Тоирзода Қ.Т. Асоси муносибатҳои иқтисодӣ дар хоҷагиҳои ғаллакор // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон №2 Душанбе – 2020с., С 76-81.

Дар дигар нашрияҳо:

[7-М] Тоирзода Қ.Т. Таҷрибаи ва истеҳсоли мошиндорӣ кишоварзии ватанӣ-омили мусоидаткунанда барои гузариш ба модели инкишофи иқтисодии индустриалӣ-аграрӣ дар Тоҷикистон // Семинари илмӣ-амалии минтақавӣ “Арзёбии иқтисодии маҳсулоти кишоварзӣ дар бозорҳои озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” Душанбе – 2017с., С. 214-228.

[8-М] Тоирзода Қ.Т. Баҳисобирии хароҷотҳои умумистеҳсоли ва умумихоҷагӣ, роҳҳои мукамалгардонии он дар мисоли хоҷагии Кооперативи истеҳсолии “Муҳсинҷон”-и ноҳияи Данғара // Конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ «Нақши илми кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ» АИКТ. Душанбе, – 2018, С. 289-292.

[9-М] Тоирзода Қ.Т. Маркетинги кишоварзӣ, вазифаҳо ва таҳлили доираи маркетингӣ // Конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ “Нақши илми кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ”-и АИКТ, Душанбе – 2018с., С. 299-302.

[10-М] Тоирзода Қ.Т. Стратегическое направление развития агропродовольственного рынка // Республиканская научная конференция “Роль аграрной науки в обеспечении продовольственной безопасности” ТАСХН, Душанбе – 2018г., с. 318-323.

[11-М] Тоирзода Қ.Т. Такмилдиҳии рақобатпазирии маҳсулот-омили асосии рушди корхонаҳо // Конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ олимони ҷавони АИКТ Душанбе – 2019с., С. 267-270.

[12-М] Тоирзода Қ.Т. Моҳият ва хусусиятҳои хоҳи рақобатпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) // Конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ олимони ҷавони АИКТ. Душанбе – 2019с., С. 282-288.

[13-М] Тоирзода Қ.Т. Уровень продовольственной безопасности и методика его определения // Материалы республиканской научной конференции “Вклад молодых учёных в развитии науки, инновационных и сельскохозяйственных технологий” Душанбе – 2019г., С. 287-296

[14-М] Тоирзода Қ.Т. Вазъи иқтисодӣ-экологӣ барои самаранок ҷамъоварии ҳосилнокии баланди ғалладонагӣ дар минтақаҳои гуногуни вилояти Хатлон // Маводҳои мизи мудаввар дар мавзӯи “Мавқеи фарҳанги истеъмолӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ” Душанбе – 2019с., С. 361-368.

**ТАДЖИКСКАЯ АКАДЕМИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ НАУК
ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ И СИСТЕМНОГО АНАЛИЗА РАЗВИТИЯ
СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

На правах рукописи

УДК: 338.43 (575.3)

ББК: 65.9 (2) 32

Т-66

ТОИРЗОДА КОСИМ ТОИР

**РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В
ЗЕРНОВОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
кандидата экономических наук по специальности:
08.00.04.02 - Экономика агропромышленного комплекса

Душанбе – 2022

Диссертация выполнена в отделе изучения инновационных процессов в агропромышленном комплексе Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук.

Научный руководитель: **Одинаев Шоин Талбакович,**
кандидат экономических наук, доцент,
заместитель директора по науке,
образования и подготовки научных кадров
Института экономики и системного анализа
развития сельского хозяйства Таджикской
академии сельскохозяйственных наук

Официальные оппоненты: **Қурбонзода Махмадали Раҳмат,**
доктор экономических наук, доцент, и.о.
профессора Таджикского государственного
коммерческого университета

Комилов Низомиддин Бегахмадович,
кандидат экономических наук, заведующей
кафедры финансы и кредита Кулябской
государственной университета имени
Абуабдуллох Рудаки

Оппонирующая организация: Таджикский национальной университет

Защита состоится 09 февраля 2023г. в 9⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-016 при Таджикском аграрном университете имени Ш. Шотемур, (734003, г. Душанбе, пр. Рудаки146. E-mail: mtti2009@mail.ru).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке ТАУ имени Ш. Шотемур. www.taiagroup.tj

Автореферат разослан « ____ » _____ 2022 года.

Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат экономических наук, доцент

Олимов А.Х.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Уровень развития зерновых хозяйств обычно показывает достоверность обеспечения продовольствием регионов республики, что является одним из результатов его экономического благополучия. Между тем результативность зернового хозяйства зависит непосредственно от полного объема производства продукции на душу населения, параметры резервов, положения рынка зерна и от сформировавшихся экономических отношений в зерновом хозяйстве, их возможность набирать темп или препятствовать его формированию.

Пропорциональность спроса и предложения на рынке зерна, обеспечение которой является очень важной задачей, зависит от правильной организации маркетинговой политики, особенно в плане реализации полученной продукции.

Важность выполнения задач становления хозяйственных отношений в зерновом хозяйстве заключается в поддержании соответствия между спросом и предложением на рынке зерна и соединивший лишь только с действенной системой сбыта. Финансовым интересам зерновых хозяйств напрямую зависит от маркетинга зерна, находит надежность обеспечения зерном, и оказывает значительное воздействие на работы рынка.

Таким образом, наряду с этим исследование, улучшение и подготовка рекомендаций по совершенствованию работы функционирующих субъектов зернового рынка в контексте улучшения финансовых взаимоотношений среди ними обладает существенную роль с целью формирования зерновых хозяйств.

Вопросы совершенствования экономических отношений между зерновыми хозяйствами, зерноперерабатывающими организациями, торговыми и другими звеньями, субъектами рыночной экономики исследовалась экономистами сельскохозяйственной отрасли. В большинстве из них вопрос развития финансовых связей чаще всего обсуждается на макроэкономическом уровне, но редко изучается на региональном уровне. Прежде всего для этого необходимы зерновые хозяйства и слаженное производство в системе осуществляющей транспортировку зерна до потребителей под воздействием внутренних и внешних факторов, вместе с учетом большего количества рисков госрегулирования рынка зерна.

Незнание приоритетов, теоретических и практических аспектов решения трудностей формирования хозяйственных связей в региональной зерновой отрасли определило выбор темы диссертации и круг решаемых проблем.

Уровень разработанности научной проблемы. Теоретико-методологические основы выявления и оценки экономических отношений в сфере зерна представлены в работах отечественных и зарубежных авторов, например: А.И. Алтухов, Беспехотный, В.Р. Боев, В.А. Бутковский Д.Ф. Вермель, вице-президент Василенко, А.В. Гордеев В.А. Добрынин, В.А. Клкжач, В.В. Милосердов, И.О. Санду и др.

Их работы демонстрируют научную обоснованность основных направлений экономических отношений зерновых хозяйств, эффективное развитие зернового производства, исследуют многие стороны деятельности

сельскохозяйственных организаций и предприятий, используемых в условиях рыночной экономики.

Ценные исследования по этой проблеме можно найти в работах таджикских ученых, таких как: И.С. Ашуров, Х.Г. Гафуров, Дж.С. Пириев, Т. Б. Ганиев А.А. Мадаминов, А. Б. Мирсаидов, Ф. Б. Махмадиев, М. Муминов, З.К. Каримова, Х.А. Муминжонов, Р.Р. Кудратов, Ш.Т. Одинаев, А.Х. Олимов, С. Садриддинов, З.Р. Шарифов, И.Ш. Шукуров, М.Д. Шоазизова, К.Н. Файзуллоева и др.

Связь исследований с программами (проектами), научными темами. Тема исследования включает вопросы, связанные с организацией отношений между предприятиями, системами и комплексами и включена в «Программу реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы», «Программу развития семеноводства на 2021-2025 годы», «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Целью исследования является изучение теоретических основ развития рынка зерна в республике, подготовки и предложения научно обоснованных обоснований совершенствования экономических отношений в производстве зерна в рыночных условиях.

Задачи исследования. В соотношение с установленной целью были отнесены и решены надлежащие главные задачи:

Задачи исследования. Заявленная цель предопределила постановку и решение нижеследующих основных задач:

- исследовать и сформулировать теоретические основы, разъяснить суть возникновения экономических отношений в зерновой отрасли;

- изучить и выяснить степень адаптации передового зарубежного опыта в регулировании экономических отношений в сфере производства, сбыта и потребления зерна;

- проанализировать современное состояние экономических отношений в зерновой отрасли и выяснить степень воздействия внешних и внутренних факторов на него;

- совершенствование экономических отношений в сфере производства и переработки;

- определение основных направлений повышения организационно-экономического механизма госрегулирования зерновой отрасли.

Объектом диссертационного исследования являются сельскохозяйственные предприятия агропромышленного комплекса, субъекты в сфере производства, переработки и реализации зерна в Республике Таджикистан.

Предметом исследования является система организационно-экономических отношений, определяющая характер, направленность и эффективность развития зерновой отрасли в условиях рыночной экономики.

Гипотеза исследования базируется на исходных положениях о том, что переход зерновых хозяйств на рыночные отношения не исключает

необходимости государственной поддержки и регулирования, а наоборот, развитие рынка зерна повысит статус государства для создания резервного фонда зерна и предотвращения реального риска его дефицита. Поэтому авторская концепция исходит из необходимости обоснования теоретических и практических аспектов экономических отношений в зерновой отрасли, эффективного развития зернового производства, организации системы сетевых связей хозяйств в агропромышленном комплексе, которые приводят к эффективности производства сельскохозяйственной продукции предприятий.

Теоретические основы исследования. Основные положения отечественных и зарубежных ученых, а также исследователей других стран в направлении развития экономических отношений в подсистеме хлебопродуктов, исследований по повышению конкурентоспособности продукции в условиях республики, изучения особенностей формирования и функционирования зернового рынка страны.

В диссертации использованы нормативные правовые акты и подзаконные акты Республики Таджикистан, указы и приказы Президента Республики Таджикистан, материалы ЦК Республики Таджикистан, данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Республики Таджикистан, годовые отчеты сельскохозяйственных предприятий независимо от форм собственности, фермерских (фермерских) хозяйств, подсобных хозяйств, акционерных обществ, производственных кооперативов и хозяйств, отчеты профильных министерств и ведомств, материалы научно-практических конференций, монографии и использованы другие материалы, опубликованные в периодических изданиях, информационных ресурсах сети Интернет, а также авторские исследования и расчеты.

Для достижения целей и задач, поставленных в диссертации, использовались следующие методы: абстрактно-логический, динамический, критический, сравнительный анализ, индукция, дедукция, а также статистические и экономико-математические методы анализа и графической интерпретации.

Источник исследования. При выполнении научно-исследовательской работы использовались официальные данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в регионах, Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, годовые отчеты зерновых хозяйств независимо от форм собственности, фермерских (фермерских) хозяйств, хозяйств населения, акционерных обществ, производственных и торговых кооперативов, наблюдения автора, специальная научная, нормативная и аналитическая литература, посвященных решению отработанных вопросов. Также использованы материалы периодических изданий и информационных ресурсов сети Интернет.

База исследования. Диссертация выполнена в 2016-2022 годах в отделе инновационных процессов в агропромышленном комплексе Института

экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук.

Научная новизна исследования. Научная новизна диссертации состоит в совершенствовании теоретических и практических основ зернового хозяйства Республики Таджикистан в рыночных условиях, разработке рекомендаций по совершенствованию развития экономических отношений, основных направлений повышения организационно-экономического механизма госрегулирования рынка зерна.

Получены следующие результаты, определяющие научные предложения по развитию экономических отношений в зерновой отрасли:

- на основе изучения теоретических основ развития зерновой отрасли предложены основные направления и сущность формирования отношений в сфере (использование потенциала близлежащих, горных и высокогорных земель) как фактор обеспечения продовольственной безопасности страны.

- использование опыта зарубежных стран по развитию экономических отношений в сфере производства зерна (реализация государственных отраслевых программ, поддержка зерновых хозяйств, использование субсидий, корректировка рыночных цен в случае оздоровления бюджета страны и институциональная трансформация сферы);

- представлены основные направления вертикальных интеграционных процессов в области с учетом многообразия форм собственности и ведения хозяйства в зависимости от природных, социально-экономических условий, организации (демографической ситуации региона, земельной обеспеченности, состояния дорожных и энергетических связей рядом с рынками сбыта);

- существенные направления улучшения финансовых отношений переработки и реализации зерна за счет максимальной экономической эффективности производства, т.е. концентрация товарного производства, минимальную производственную себестоимость и максимальная рентабельность от реализации зерна, минимальная рисков, хранения и продажа зерна, расширение кредитования, налогообложения, аграрного страхования, улучшения предлагается государственная помощь сферы;

- рекомендуется государственное регулирование увеличения производства и потребления зерна (создание республиканского резервного фонда зерна, введение гарантированных цен, эффективное развитие кластерной организации, стратегии развития и повышения конкурентоспособности отрасли).

Основные положения исследования, выносимые на защиту:

- обсуждаются теоретические основы формирования экономических отношений в новых условиях экономики отрасли;

- предлагается использование зарубежного опыта регулирования экономических отношений и разработка направлений его использования в сфере зернового производства;

- оценка текущего состояния экономических отношений на местах с учетом обрабатываемых факторов (внешних и внутренних);

- представлены основные направления процессов вертикальной интеграции;

- разработаны направления и методы государственного регулирования увеличения производства и потребления зерновых продуктов.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в разработке теоретических основ развития рыночных отношений в сфере производства зерна в Республике Таджикистан в новых экономических условиях: автором, на основе исследования опыта развитых стран и оценки современного состояния экономических отношений в сфере зернового производства, определены внутренние и внешние факторы, влияющие на состояние отрасли.

Практическая значимость исследования заключается в том, что основные направления вертикально-интеграционных процессов, аспекты усиления государственной поддержки, организации специальных фондов, способствующих увеличению объемов производства и потребления зерновой продукции, укрепление инфраструктуры рынка зерна в республике, представленные в диссертации, помогают проводить политику импортозамещения и снижают зависимость внутреннего рынка от внешних шоков.

Уровень достоверности результатов исследования подтверждается выбором методов в процессе анализа и исследования темы, необходимым количеством материалов, используемых в процессе исследования, достоверностью собранных и обработанных источников информации по теме исследования, утверждением предложенных автором научных положений, содержащихся в диссертации, а также в публикациях. Выводы и рекомендации представлены на основе научного анализа результатов теоретических и эмпирических исследований.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертационное исследование соответствует пунктам паспорта специальностей Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан (экономические науки) по специальности 08.00.04.02 - Экономика агропромышленного комплекса: пунктам 1.2.1; Введение в теорию и практику экономики и управления учреждениями агропромышленного комплекса; 1.2.3; Институционализации экономических условий для предпринимательской деятельности в агропромышленном комплексе; 1.2.13; Методология оценки экономической эффективности агропромышленного комплекса.

Личный вклад соискателя. Автор внес значительный вклад в разработку теории взаимосвязи развития отдельных отраслей сельского хозяйства, в том числе зерновой, государственной поддержки отрасли и механизма ее регулирования. На основе изучения конкретных теоретических вопросов выявлены факторы, влияющие на развитие зернового производства, и представлены научно обоснованные рекомендации. Кроме того, очевидно непосредственное участие заявителя в сборе и обработке данных и заключений.

Апробация и реализация результатов исследования. Основные результаты и положения научной работы представлены и одобрены участниками на международных, республиканских конференциях и научно-практических семинарах среди молодых ученых и соискателей Республики Таджикистан (2016 - 2021 гг.), Национального университета Таджикистана (2016 - 2020 гг.), ТАСХН (2016 г.) - 2022 г.), Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН (2016 - 2022 гг.).

Основные теоретические положения, выводы и рекомендации, основанные на исследовании, могут быть использованы при подготовке специалистов экономических направлений Таджикского аграрного университета им. Шотемур.

Публикации по теме диссертации. Положения и основные результаты данного исследования опубликованы в 17 научных статьях автора, в том числе 6 из них в научных журналах и изданиях, входящих в перечень рецензируемых журналов и изданий, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистана. Общий объем опубликованных статей по теме научных исследований составляет 4,3 печатных листов.

Объем и структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и предложений, а также списка использованной литературы, который включает 246 наименований. Основной текст диссертации представлен на 178 компьютерных страницах, включающих 19 таблиц, 7 рисунков и 2 диаграммы.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении представлены актуальность темы исследования, поставлены цель и задачи работы, определена научная новизна работы и разнообразие проблемы. Обозначены методологические и методические основы исследования, а также определена ее теоретическая и практическая значимость.

В первой главе диссертации - «Теоретические основы формирования экономических отношений в сфере производства зерна» описаны и рассмотрены сущность экономических отношений в сфере производства зерна, изучены и обобщены особенности формирования экономических отношений в сфере производства зерна, изучен зарубежный опыт регулирования экономических отношений в сфере производства зерна.

Во второй главе - «Современное состояние экономических отношений в зерновой отрасли Республики Таджикистан» анализированы и оценены современные условия и особенности зерновой отрасли, определен организационно-экономический механизм производства, изучены реализации и использования зерна, представлены регулирование экономической отношения в зерновой отрасли.

В третьей главе – «Основные направления совершенствования экономических отношений в зерновой отрасли Республики Таджикистан», представлены совершенствование организационно-экономического механизма в отрасли зернового производства, рассмотрены основные направления и методы государственного регулирования

производства и реализации зерна, предложены кластеризация производства зерна как фактор развития отрасли зернового производства.

В выводах и предложениях обобщены результаты диссертационного исследования и сформулированы рекомендации по совершенствованию экономических отношений в зерновой отрасли и их развития.

Первое положение, выносимое на защиту, направлено на обоснование экономических отношений в зерновой отрасли страны как многофункциональной системы, связанной с производством, реализацией и использованием зерна.

Подробное изучение точки зрения большого количества экономистов сравнительно мнение "экономические отношения" допустило нам осмыслить краткие объяснения их сущности.

Суть экономических взглядов выразивший в научном толковании «рынка», заключается, как система финансовых отношений по обмену продуктами и предложениями на базе спроса, предложения, стоимости и атрибуты данной категории, с одной стороны, насколько естественные категории, то есть именно пространствакупли-продажи продуктов и предложений, осуществляемые членами рынка с другой стороны.

Больше такого вполне вероятно доказать, собственно что сегодняшней рынок зерна является развитием экономических взаимоотношений по сельхозпроизводству зерна и его реализации, направленную для нужд потребности населения.

Следует сказать, что рынок играет важную роль в взаимоотношения между производителем и потребителем, становившийся инструментом регулирования их экономической выгоды. Следовательно, в данном случае рыночные условия взаимоотношения являются внешне конкретно современным механизмам хозяйственных связей между товаропроизводителями и потребителями пшеницы, каждый из которых в первую очередь преследует свои экономические интересы.

Финансовая самостоятельность абсолютно всех участников зернового рынка, независимый от любого форм владения (индивидуальная, общественная и совместная), а также конфигураций хозяйствования, повышает их надежность за эффекты собственного труда.

Самым важным показателем работы каждого хозяйствующего субъекта является доход. При этом стороны рынка составляет конкуренция друг с другом за повышение дохода, которого возможно достигнуть двумя путями:

- при росте реального объема производства из - за удержания цен;
- при обеспечения минувшего настоящего объема возможности выпуска продукции или также его понижения.

Присутствие конкурентов не разрешает производителю перейти по второму пути, потому что другие товаропроизводители, функционирующие на рынке, предоставляют тот же продукт, такого же свойства, но по более невысокой стоимости. Поэтому выбирается первый путь улучшения роста, изготовления, обеспечения и реализации, собственно что во множества случаях достигается за счет применение современных технологий, повышение технической оснащенности производства на базе качественно новых

технических средств и достижений технологического прогресса и понижения первоначальной стоимости.

Развитие экономических взаимоотношений в зерновом рынке регулируется исходя из меры воздействия различных причин. К ним числятся: личность производителя и потребителя, способы реализации зерна и повышение его конкурентоспособности, которые используются для оценки экономической эффективности сельского хозяйства.

В настоящее время производственно-экономические отношения между сельскохозяйственными субъектами хлебопродуктовой системы осуществляются посредством финансово-денежных обменов, что предъявляет повышенные требования к деятельности ее организационно-экономического механизма. Механизм экономических отношений состоит из экономических законов, кредитной политики, налогов, страхования, тарифов, бюджета, стимулов, регулирования труда, оценки и прогнозирования и государственных цен, которые должны обеспечивать благоприятные экономические условия для управления всеми структурными элементами зернового производства (рисунок 1).

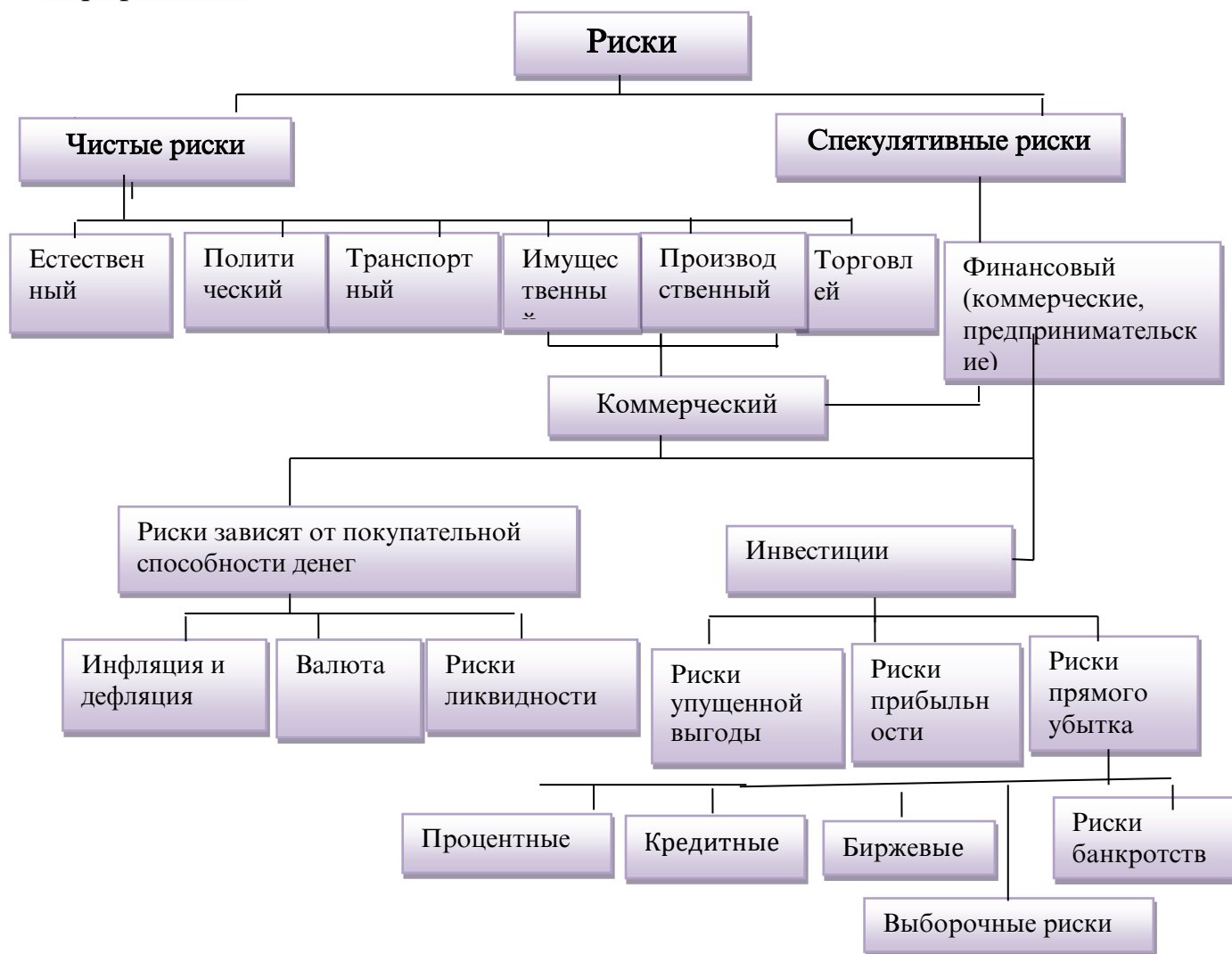
Рисунок 1. - Механизм экономических отношений в зерновой отрасли

Источник: Составлено автором.

Зернопродукты характеризуются тем, что большая часть их продукции используется для производственных нужд в этой сфере.

Больше всего к ключевым типам относятся промышленные и коммерческие риски. Производственные риски связаны с убытком от остановки перерабатывающего или иного производства или нарушения технологии возделывания зерновых культур вследствие повреждения. Следует отметить, что все риски связаны с валовых сборов зерна. Этот тип риска определен соответствующими условиями: уменьшением намеченного объема зерна, соответственно в взаимосвязи с уменьшением производительности работы, решением с порядка оснащения либо нецелевым применением существующих

мощностей, утратой трудового периода, а также отсутствием требуемого числа материалов, снижение стоимости, в следствие которого ситуация торга приводит к уменьшению степени спроса либо низкокачественной продукта, осуществление которой предполагалась, наращиванием вещественных расходов по причине перерасхода энергии, горючего и материалов. Кроме того вероятны убытки могут быть в форме стихийных бедствий, натуральных, штрафов и т.п.

Рисунок 2.- Основные виды рисков на зерновом хозяйстве

Источник: Составлено автором на основе изучения научно-методической литературы.

Во время реализации зерна существенно случится коммерческий риск. Наиболее важными причинами, которые нужно учитывать при изучении, считается: снижение качества зерна, менее размеры торговли, наиболее невысокие стоимости, ущерб, а также затраты на конверсию, которые значительно превышают затраты на смешивание. Возможные причин могут включать штрафы, неустановленные выплаты и другие подобные расходы.

Безусловно, с целью финансовых заинтересованностей сельхозпроизводителя минимизирование любого риска при более рациональном использовании должна быть сведена к минимуму.

Второе положение, выносимое на защиту, заключается в определении методологических подходов к балансированию спроса на зерно и его предложения на рынке.

Региональный зерновой рынок представляет собой сложную многофункциональную и динамичную систему, экономически развивающуюся за счет функционирования в пределах конкретной территории, которая развивает экономические отношения среди субъектов рынка зерна относительно специфики регионального развития экономики.

Зерновая продуктивность в эти годы несколько увеличивается. Общий сбор зерна в 2020 году увеличился в 4,7 раза по сравнению с 1991 годом, урожайность увеличилась в 2,3 раза, а посевная площадь увеличилась в 1,6 раза. Удовлетворить потребность страны в зерне до сих пор невозможно, несмотря на рост производства зерна в последние годы (таблица 1).

Таблица 1. - Уровень обеспеченности Республики Таджикистан зерном

Показатели	Годы						Среднее за 2016-2020 гг. в % к 1991 г.
	1991	2016	2017	2018	2019	2020	
Посевная площадь, тыс. га	231,7	837,2	837,1	826,7	846,9	856,7	3,6 раза
Валовая сбор, тыс. тонн	304,4	1435,8	1447,6	1296,1	1414,6	1561,4	4,7 раза
На душу населения, кг	54,3	166,1	163,8	143,5	150,4	165,0	290,5
Урожайность, ц/га	13,1	29,2	29,9	28,7	30,9	31,1	228,7
Уровень обеспеченность, %	32,5	58,9	61,3	53,1	60,4	62	181

Источник: Расчет автора на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник, Душанбе, -2021. С. 17,30, 46,139.

Несмотря на разнообразие форм собственности и наличие большого количества зерновых хозяйств, основными производителями зерна в республике по-прежнему остаются, как правило, фермерские (фермерские) хозяйства.

Нужно подчеркнуть, что региональный рынок в отличие от национального рынка зерна имеет следующие характеристики:

- региональный рынок как подсистема национального рынка зерна не предусматривается как его неотъемлемая часть;

- деятельность регионального рынка в целом зависит от почвенно-климатических, экономических показателей региона и возможности безубыточного освоения зерна;

- организация потребности к созданию пищевых обычаев населения региона, рост улучшения качества животноводства и количество зерноперерабатывающих предприятий;

- общегеографическое состояние региона в отношении к наиболее важным зерновым районам, фактических путей сообщения определение масштаба расширения межрегиональных зерновых связей.

Необходимо выделить, то что в спрос и предложение на зерновые продукты оказывают большое влияние разнообразные условия, какие имеют всешансы увеличить либо уменьшить. Совместно вместе этим, организация спроса на зерно обладают определенные специфические характерные черты.

В целях предотвращения необходимых изменений устойчивости рыночного пространства в отношении спроса и предложения на рынке зерна, что ставит под угрозу производство и реализацию зерна, оно должно регулироваться государством.

Направленность регулирования зависит от текущего состояния обеспечения зерном в стране и регионах, в том числе в целях увеличения производства зерна и ряд факторов внутреннего и внешнего характера. В случае излишек зерна он регулирует рост спроса и рост предложения.

Государство должно способствовать этому процессу, создавая благоприятные условия для продажи зерна в национальный фонд, поощрять образование дочерних объединений, предоставляя льготную налоговую систему или доступ к кредитным ресурсам и т.д.

Значительное расширение функций регионов в обеспечении зерном требует создания соответствующих структур, способных решать принципиальные задачи:

- освобождение от уплаты налога на землю урожай хорошего качества и крепкие сорта, кукурузы, фасоли или увеличение площадей их посевов;
- субсидирование каждого гектара от посева рекомендованных зерновых культур до показателя прошлого года или их средней размер за последние 3-5 лет;
- возмещение расходов на покупку семян, внесение удобрений и т.д.

Таким образом, первоочередной задачей региональных властей является разработка общих правил функционирования зернового рынка, по принципу которых будет создана эффективная система реализации зерна и зернопродуктов, что позволит полностью удовлетворить потребности населения в продуктах питания.

Третье положение, выносимое на защиту, направлено на повышение устойчивости экономических отношений на основе использования инструментов управления рынком и государственных мер по регулированию функционирования рынка зерна.

Организация необходимых условий для продуктивной работы зерновых хозяйств считается наиболее важной целью сельскохозяйственного производства. Можно думать лишь об эффективности АПК страны, но и касательно уровне проживания населения, исходя из уровня абсолютного производства и на душу населения, размера транспортабельных ресурсов, наличия резерва, фонды, рынок зерна. Эффективность его работы во многом зависит от обеспечения населения страны продовольствием.

Существует много возможностей управления зерновым производством, которые обусловлены ярко выраженной сезонностью производства и производственно-территориальными особенностями ведения сельского хозяйства в различных регионах Таджикистана. Региональные особенности производства зерна требуют дифференциации задач по производству и реализации зерновой продукции, а также закупочных цен. Установление разных рыночных параметров

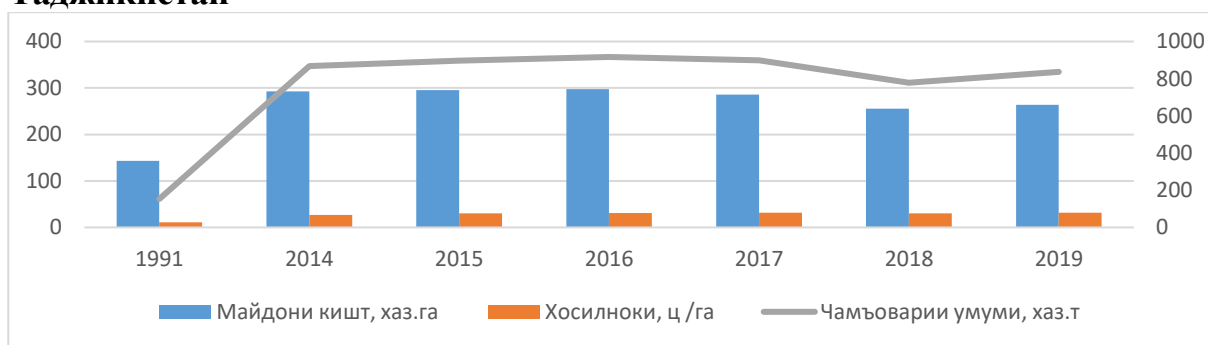

для предприятий одной отрасли позволит им выровнять свои экономические условия. Роль рынка в сезонной ликвидации производства зерна также значительна. Умелое управление, быстрое движение ресурсов, переработка пищевых продуктов позволят нам с годами стабилизировать виды торговли, то есть улучшить качество потребления, что характерно для населения нашей страны.

На наш взгляд, помимо вышеперечисленных условий эффективного развития зерновых хозяйств региона, необходимо разработать и просчитать потенциал развития зерновых подразделений страны в целом. Зерновой сектор агропромышленного комплекса может стать «ведущим локомотивом», что повлияет на развитие соседних направлений агропромышленного комплекса, что очень важно для снижения продовольственной безопасности страны.

По нашему мнению, необходимость повышения интенсивности выращивания зерна в связи с неуклонным ростом цен на материально-технические ресурсы, даже с учетом применения ресурсосберегающих технологий, а также увеличением потребительских расходов на стимулирование сельскохозяйственного труда, будет не снижать себестоимости продукции. В ближайшие годы в связи с прогнозируемым ростом затрат на гектар зерновых культур ожидается рост их урожайности в Республике Таджикистан.

Диаграмма 1. - Динамика производства пшеницы в Республике Таджикистан

Источник: Сборник сельскохозяйственной статистики Республики Таджикистан. Душанбе, 2020 г.

Согласно данным Комитета по продовольственной безопасности при Правительстве Республики Таджикистан потребность республики в зерне составляет 1,8-2,3 млн. тонн.

В 2005-2019 годах был достигнут наивысший показатель рентабельности на уровне 55% в 2019 году. К тому же, в 2017 году произведен большой объем сбор зерна и в конечном итоге его реализация оказалась прибыльной. А значить, показатель эффективности составляло 7%, словно в первую очередь имело связь соответственно с увеличением зерна на рынке по отношению спроса. Отсутствие механизмов дающих наибольший эффект регулирования зернового рынка, который вынуждал зернопроизводящим хозяйствам уменьшить стоимость зерна.

В тоже время, в стране экономическая ситуация во всех отношениях изменилась еще в 2015 г., когда стоимость зерна выросла из-за низкоурожайности (табл. 2).

Таблица 2. - Основные экономические показатели эффективности производства зерна в Республике Таджикистан

Показатели	Годы					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Урожайность зерновых культур, ц/га	29,2	29,9	28,7	30,9	32,0	30,7
Количество пшеницы от общего зерновых продуктов, %	67,2	68,9	68,5	76,4	76,2	76,8
Стоимость за гектар, сомони.	4466	4724	4973	5150	5375	5665
Полная стоимость 10ц, сомони.	4376	4639	4899	5065	5140	5260
Цена продажи 10ц, сомони.	2100	2400	2520	3350	3480	3560
Прибыль с 10 центнеров зерна, сомони	499,8	672	624,9	871	896	918
Уровень рентабельности (убытка), %	23,8	28,0	24,7	26,0	25,7	26,0
Доходность с учетом субсидий и компенсаций, %	28,2	32,4	29,1	30,7	29,4	30,4

Источник: Расчеты автора согласно материалам Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, -2021. С. 42-43.

Как видно из данных таблицы 2, рост эффективности отрасли растениеводства (зерно) в зависимости от господотация и компенсация вырос в общем на 5,2 раза.

Упразднение централизованного планирования производства и его распределения дало возможность хозяйствам полномочия по своему усмотрению выбирать систему производства и порядок продажи зерна. Недостаток достоверной и возможной информации о размерах спроса и предложения, рыночных ценах на зерно гораздо в большинстве случаев затрудняет его реализацию, таким образом зерно реализуется большим числом посредников. Как правило, в результате ограничивается общие экономические интересы сельскохозяйственных товаропроизводителей и отрицательно отражается на развитии зернового сектора. Реальная стоимость зернового сектора возрастает, а его рентабельность снижается.

Четвертое положение, выносимое на защиту, состоит из направлений и методов государственного регулирования производства и реализации зерна в стране путем совершенствования ценовой, финансовой, кредитной и страховой политики.

На основании совокупности литературных материалов и изучений выявлено, что важный способ развития господдержки зернового сектора в республике считаются госбюджетное финансирования:

- возмещения 2/3 процентной ставки по заемным средствам, обеспечившим на формирование оборотных средств, в том числе до 50 % стоимости денежных средств на улучшения технического и технологического повышения производства зерна. Между тем, для осуществления данных мероприятий разумно формирование особенного фонда поддержки и обеспечения сельских кредитов;

- компенсация 30-50% арендных платежей сельхозпроизводителей зерна предоставляют лизинговые компании. Одновременно с этим, ресурсы лизингового

фонда не должны переходить заводам сельхозмашиностроения, а должны быть гарантийным фондом выполнения вышеперечисленных мероприятий;

- способствовать средства сельхозпроизводителей зерна, оплачивая вознаграждение за каждодневный га посевов зерновых культур. Также размер вознаграждения необходимо был равным среди цен продажи зерна и её себестоимостью;

- субсидирование проектов сельского страхования целенаправленных на охрану земель сельскохозяйственного назначения.

В республике на начальном этапе реформы и перехода к рыночной экономики, бюджетные распределялись среди сельскохозяйственных предприятий в соответствии их производственной способности, во избежание огромной снижения сельхозпроизводства продукции в некоторых хозяйствах в целом, а кроме того и изготовления зерна. Вследствии подобного распределения значительная количество бесприбыльных хозяйств не имеет возможности погасить полученные госзаймы.

Несмотря на незначительность бюджетных средств следует мотивировать сельхозпроизводителей зерна к уменьшению себестоимости и роста эффективности зернового хозяйства.

Подобную координационную систему возможно сказать субконтрактной, вследствие того бюджетные ресурсы выделяются в соответствии соучастия в выполнении подготовляемых проектов. При этом рентабельные хозяйства оказываются в выигрыше от наиболее активного участия в ходе процесса слияния с убыточными хозяйствами, в случае если со стороны государства предоставляется финансовую поддержку. Договорная система способствует привлекать государственные органы и хозяйствующие субъекты к проявлению внутренних средств и привлечению внешних источников кредитования.

Анализ современного состояния развития аграрного сектора экономики показывает, что основной задачей финансовых программ на зерно считается усиление снижения производства и возвращение его до уровня, гарантирующего необходимость государства в зерне, а также требуемых товаров животноводства в изготовлении которых применяется зерно и обязаны являться гарантированы.

По этой причине следует полностью обеспечить организацию запасов зерна для внутреннего рынка зерна. Следует обеспечить благополучные обстановки для продуктивного производства и расширения рынка зерна с целью полностью обеспечить внутренний спрос на продовольственное и зерновое зерно. Поэтому целесообразно предложить товаропроизводителям зерна благоприятные условия на зерновом рынке. Стране необходимо выступить на зерновом рынке как основной оптовый покупатель и как спонсор доходов сельхозпроизводителей путем предоставления экономических стимулов государству для обеспечения горизонтальной и вертикальной интеграции сельхозпроизводителей путем предоставления поощрительного налогового порядка, а также кредита.

Развитию резервного фонда предоставит возможность улучшить положение на зерновом рынке и предотвратит реальную угрозу его ошибкам,

решить проблему обеспечением страны зерном и оказывать поддержку расширению зерноперерабатывающему производству.

Исходя из расчетных данных, для условий Республики Таджикистан его объем, вероятно составляет 500-600 тыс. тонн, что составляет 80-90% среднего объема производства зерна.

В сложившейся экономической ситуации, когда на зерновом рынке встречается дисбаланс, формирование резервного фонда благодаря систематического увеличения зерна в урожайные годы возможно не только увеличить надежность зернового хозяйства, также делает стабильный спрос на зерно, в какой-то мере регулируют порядок цен на зерно, приобретаемое у зерновых хозяйств республики. Для того, чтобы хлебный резервный фонд мог выполнять эти функции, он должен иметь возможность вести дела по сравнению с продовольственным фондом, то есть помимо распределения финансового долга, он должен иметь возможность покупать и продавать зерно в магазине. При этом выделения денежного кредита и закупка зерна следует проводить на конкурсной основе, для того чтобы обеспечить условие для конкуренция между сельскохозяйственными товаропроизводителями и стимулировать их к продуктивному использованию денежного кредита. Обновление резервного фонда через проведения залоговых процедур с зерном, оказавшийся основой для приобретения сельскохозяйственными товаропроизводителями нужные денежных средств на сезонные работы и регулирования период продажи зерна. Объем зерна, относившейся в залог, в общем определяется количеством складских возможностей для хранения зерна в республике и финансовыми способностями залогодержателя.

Операции по залому необходимо включить в договор, в котором устанавливаются: продолжительность залога, стоимость его хранения, обязательства залогодержателя за ухудшение качества зерна, норма соответствующий уменьшения, требования завершения залога, значения ипотеки, который должен составлять 90-95% от поддерживаемого уровня цен.

Подобная предосторожность послужит поддержкой сельскохозяйственным товаропроизводителям в условиях снижения рыночных цен не полностью покрывать затраты и получить доход, целесообразный для минимального или крупного воспроизводства в зерновом хозяйстве.

Таким образом, исходя из важности и необходимости дающий наибольший эффект формирования зернового хозяйства и деятельности рынка зерна, органы исполнительной власти следует принять ряд мер по регулированию производства и реализации зерна путем создания зернового резервного фонда, залоговых операций, страхование различных культур, использование урожая Разработать и внедрить меры стимулирования увеличения предложения и спроса на зерно, которые станут надежной гарантией удовлетворения внутренних потребностей в зерне и повышения уровня жизни населения.

Пятое положение, выносимое на защиту, состоит из основных мер по развитию системы сбыта на рынке зерна, связанные с внедрением вертикальной и горизонтальной систем сбыта.

Весь комплекс способов реализации агропромышленной продукции рассматривается как агропродовольственный маркетинг, а отдельный определённый способ реализации с участием сторон и выполняемые им вопросы в виде система маркетинга.

Зерновой рынок имеет отличительные черты формирование собственной маркетинговой системы. К ним можно отнести: самообеспеченность зерном, огромный спектр использования зерна, расположение зерноперерабатывающих заводов, важные изменения в ходе процесса конечного потребления, зависимость масштаб сбор урожая от неблагоприятных условий, часто делает трудности при реализации зерно в высокоурожайные годы, снижение стоимости и необходимость отпуска объема зерна на местный рынок.

Процесс продажи зерна имеет разные методы и формы. Общепринятый вид сбыта – это состав независимых участвующих, каждый из них получает максимальный доход благодаря другим участникам зернового рынка. В результате каждый из них не умеет проконтролировать другого участника зернового рынка с позиции качества, установление цен на товары, частью прибыли и т.д.

Переход сельхозпродукции, сырье и продукты питания от производителя до потребителю является сложный, многогранный и длительный процесс, который связан с их естественным распределением, изменением форм, покупательских способностей, цен, владельца и т. д. (таблица 3.).

Таблица 3. - Пути реализации зерна и его форм

ТРАДИЦИОННЫЙ ПУТЬ	ВЕРТИКАЛЬНАЯ СИСТЕМА МАРКЕТИНГА
ПРОИЗВОДИТЕЛИ ЗЕРНА	ПРОИЗВОДИТЕЛИ ЗЕРНА
ОПТОВАЯ	ПЕРВИЧНАЯ ПЕРЕРАБОТКА ЗЕРНА
РОЗНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ	ОПТОВАЯ ТОРГОВЛЯ
КОНЕЧНЫЙ ПОТРЕБИТЕЛЬ	РОЗНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ
	КОНЕЧНЫЙ ПОТРЕБИТЕЛЬ

Источник: Разработано автором

С точки зрения маркетинга, прежде всего, эти взаимоотношения необходимо обеспечивать достаточное удовлетворение спроса потребителей на готовую продукции нужного объема, качество ассортимента согласно их покупательной способности, а следовательно равновесие на рынке зерна и продукты его переработки.

Вместе с тем, они могут способствовать:

- взаимно выгодное партнерство;
- честное распределения прибыли, согласно с затратами отдельного участника рынка зерна, от готового товара, компенсирующий затраты и обеспечить хорошую прибыль в интересах воспроизводства на зерновом хозяйстве;
- снижение стоимости готовой продукции, способствует повышению ее конкурентоспособности;
- за короткий срок поставки продукция от товаропроизводителя к конечному потребителю;
- сокращение расходов на всех промежутках времени технологического периода;

- стимулирование повышения качества сельхозпродукции и продуктивности использования зернового сырья;

- применение всех находившихся в наличии мощностей по подготовке, переработке и хранению зерна при сохранении его технического состояния на высоком уровне. В этой связи важно отметить, что максимальный эффект будет полно достигнут при взаимодействии работы всех сторон зернового рынка, от сельхозтоваропроизводителей до розничной торговли. Нам кажется, что это находит отражения в системы вертикальной и горизонтальной распределении сельхозтоваропродукции.

В последние нескольких лет начался процесс вертикальных систем общекорпоративного маркетинга, что привело к построению инвестиционных промышленных предприятий, до этого не функционирующих на рынке аграрно-промышленной продукции, а также на зерновом рынке.

В настоящее время, существует вертикальные и горизонтальные системы маркетинга, которые зарождаются под управлением областной администрации с целью организации продовольственных фондов. Аналогичной организацией в стране является ГУП «Хуроквори», функционирующий на основе договоров с руководствами областей, районов, поставщиков и потребителей об обеспечении материально-технических средства производства поставщикам сельхозпродукции, в том числе касательно оплаты налогов в бюджет и не связанный с бюджетом фондом.

Между тем, основными способами создания системы маркетинга зернового рынка являются:

- осуществления механизма управляемого вертикального маркетинга, предложенных государственными органами;

- внедрение мероприятия по гарантии товаропроизводителей, в том числе общекорпоративных интеграции;

- совершенствование типа вертикального маркетинга, что позволяет которые позволят расширить рынки сбыта продукции и снизить риск банкротства мелких производителей;

- формирование сбытоснабженческие кооперации, с целью достижения существенной экономии и эффективного коммерческого результата зернопроизводящими хозяйствами.

Хотя доля фермерских хозяйств в производстве зерна в 2020 году увеличилась на 79 819 тонн по сравнению с 2015 годом, она остается самой большой среди категорий зернопроизводящих хозяйств. В хозяйствах произведено 31,5% зерна, что на 12,1% больше, чем в 2015 году. Что касается сельскохозяйственных предприятий, то их доля в общем сборе зерновых культур имеет тенденцию к снижению (таблица 4).

Таблица 4. - Доля отдельных категорий хозяйств в производстве зерна в Республике Таджикистан, %

Категория хозяйств	Годы						
	1991	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Сельскохозяйственные предприятия	100	11,0	10,1	8,7	8,4	9,8	10,0

Частные подсобные хозяйства населения	-	29,1	29,5	30,9	33,4	30,7	31,5
Дехканские (фермерские) хозяйств	-	69,9	60,4	60,4	58,2	59,7	58,5

Источник: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Сельское хозяйство РТ. Статистический сборник. Душанбе, -2021. С. 139-141.

Но, вне зависимости с увеличение части изготовления зерна со стороны дехканских (фермерских) хозяйств в нынешних условиях, нужно сохранить крупнотоварное производство зерна с учетом требований рыночных отношений, внести соответствующие коррективы в его стимулирование.

Ценообразование сельскохозяйственной продукции имеет некоторые особенности, связанные с продвижением сектора АПК. В аграрном секторе из-за разнообразия почвенных условий и производственного климата существует значительная разница в уровне себестоимости одной продукции в разных регионах страны. Соответственно при установлении цен на сельскохозяйственные продукции ее стоимость должна исходить из общего необходимого рабочего времени при естественных положениях производства на наихудших землях.

Расхождение цен из-за показателей сближено с рядом рыночных законоположений, в частности, зависимостью спроса и предложения на каждый по отдельности товаров, распределения и перераспределение доходов среди отраслей агропромышленного комплекса, экономической выгодой для общества в наибольшей степени. важные продукты, более быстрое технологическое развитие различных областей и так далее. Однако не каждое отклонение цены от стоимости является выгодным и разумным.

Каждое сельхозпредприятие в соответствии вместе с степенью общепроизводственных расходов а также денежных средств их сокращения, установленных целей, настоящего утверждения в торге зерна определяет в собственных заинтересованностях стратегию ценообразования.

С другой стороны, показатели эффективности сопоставимы и имеют совершенно аналогичную формацию. Например, разница в продуктивности в 2020 году в фермерском хозяйстве имени И. Доля города Исфара по сравнению с 2010 годом равнялась 108,8% (таблица 5).

Таблица 5. - Экономическая эффективность производства пшеницы в дехканском (фермерском) хозяйстве «И. Бабаева» г. Исфары (2010-2020 гг.)

Показатели	Годы			2020 г. относительно к 2010 г., в %
	2010	2015	2020	
Вся посевная площадь, га	10,0	10,0	10,0	100,0
Урожайность, ц/га	45,0	46,0	49,0	108,8
Валовая сбор урожая, центнер	4500,0	4600,0	4900,0	108,8
Общие затраты на 1 га, сомони	4410,0	5290,0	6000,0	136,0
Общие расходы, тыс. сомони	441,0	529,0	600,0	136,0

Первоначальная стоимость 1 ц продукции, сомони	98,0	115,0	125,0	127,5
Средняя цена реализации 1 ц продукции, сомони	190,0	210,0	220,0	115,7
Доход от реализации, тыс. сомони	855,0	966,0	1056,0	123,5
Затраты труда на 1 ц продукции, чел.-час	2,34	2,55	2,73	116,6
Чистая прибыль, сомони	414,0	437,0	456,0	110,1
Уровень рентабельности, %	93,9	2,6 ⁸	6,0 ¹	80,9

Источник: расчеты автора на основе статистических данных дехканских (фермерских) хозяйств.

Более совершенной прогнозированной оценкой на зерно является экономико-математической метод. В этом случае, исходя из сведения прошедших лет разработана математическая модель, в таком уровне которая отражает функциональную противоречивость между стоимостью и другими параметрами конъюнктуры рынка зерна. Также более высокой обеспечения этого метода является подбор показателей, отражающих их влияние на важнейшие факторы динамики цен, относящиеся не только к прошлым, но и к будущему.

Для оценки и развития перспектив хозяйственных отношений зерновых хозяйств Республики Таджикистан необходимо определить влияющие показатели этого направления и на их основе провести эконометрический анализ. Процесс проведения эконометрической разработки включает в себя два основных этапа: корреляционный анализ - на этом этапе определяется взаимосвязь между общим сбором зерновых культур и такими влияющими факторами, как посевная площадь и урожайность. Регрессионный анализ – в этой части анализа разрабатываются регрессионные модели объекта исследования.

В данном исследовании как зависимая переменная была выбрана показатель валового сбора урожая зерна, а показатели объема посевных площадей и урожайность зерна и зерновых культур с одного гектара как независимые факторы, статданные которых представлены нами в таблице 6.

Таблица 6. - Динамика уборки, посевной площади и урожайности зерновых культур в Республике Таджикистан за 2011-2021 годы

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ЗЕРНОВЫЕ											
Сбор урожая, тыс. тонн	1098.2	1233	1393	1317.8	1392.7	1435.8	1447.6	1296.2	1414.6	1561.4	1586.6
Посевная площадь, га	427.2	424.3	437.4	412.6	422.9	423.5	411.6	374.9	383.8	389.6	394,4
Производительность, ц/га	23.6	25.3	27.7	28.1	28.6	29.2	29.9	28.7	30.9	31.1	31,5
ПШЕНИЦА											
Сбор урожая, тыс. тонн	726.9	812.6	947.4	868.4	896.4	917.1	899.7	779.0	836.9	864.2	876,1
Посевная площадь, га	311.2	303.7	318.6	292.6	295.6	297.5	285.9	255.5	263.9	268.4	274,7
Производительность, ц/га	22.8	25.0	26.7	26.5	30.4	30.8	31.5	30.5	31.7	32.0	31,9
ЯЧМЕНЬ											
Сбор урожая, тыс. тонн	74.3	102.4	124.0	113.4	138.2	142.0	145.6	108.8	156.2	154.0	
Посевная площадь, га	71.3	72.9	73.2	73.5	77.1	77.6	76.8	72.2	71.8	70.5	70,0
Производительность, ц/га	16.2	17.0	18.8	18.5	18.0	18.3	18.9	22.2	21.8	21.7	
РИС											
Сбор урожая, тыс. тонн	76.9	82.4	78.0	79.8	85.8	96.5	97.8	90.4	106.4	133.4	
Посевная площадь, га	13.2	13.2	11.7	11.1	11.8	13.6	12.5	11.8	12.4	13.0	12,7
Производительность, ц/га	35.4	38.1	40.0	44.2	44.9	45.6	46.7	50.7	50.5	54.0	
ЗЕРНОБОБОВЫЕ											
Сбор урожая, тыс. тонн	62.5	56.7	63.5	67.8	68.5	68.7	82.2	77.3	78.3	90.3	
Посевная площадь, га	16.4	17.7	16.8	17.0	16.9	15.2	17.0	17.0	16.3	17.3	17,3
Производительность, ц/га	13.1	13.4	13.9	16.3	16.1	17.8	18.1	16.1	17.3	24.7	
КУКУРУЗА											
Сбор урожая, тыс. тонн	154.9	174.9	175.4	186.3	200.5	208.1	218.4	237.4	232.9	314.1	
Посевная площадь, га	22.3	23.1	18.3	21.5	18.7	16.9	16.7	15.9	16.9	17.2	17,3
Производительность, ц/га	42.0	44.3	46.6	48.8	47.1	49.7	53	56.5	56.9	55.1	

Источник: Составлено на основе данных Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан.

На основании данных таблицы 6 был проведен корреляционный анализ валового сбора зерновых культур и факторов, влияющих на него (таблица 7).

Таблица 7. - Корреляционный анализ валового сбора зерновых культур и факторов, влияющих на него

	Сбор урожая, тыс. тонн	Посевная площадь, га	Урожайность, ц/га
Сбор урожая, тыс. тонн	1		
Посевная площадь, га	- 0.429	1	
Производительность, ц/га	0.905	- 0.725	1

Источник: Составлено автором.

Из результатов анализа видно, что существует коллинеарная зависимость между показателями посевной площади и урожайности ($r_{(МК,Х)} = - 0,725$), а, в свою очередь, между показателем урожая зерна и его урожайностью. ($r_{(ХХ Г,Х)} = 0,905$) Зависимость высокая. Поэтому для разработки регрессионной модели оценки развития экономических взаимоотношений зерновых хозяйств Республики Таджикистан принято в качестве зависимого показателя выбирать сбор урожая зерна, а в качестве влияющего фактора - урожайность зерна. Тип регрессионной модели для оценки развития экономических отношений зерновых хозяйств Республики Таджикистан имеет следующий вид:

$$ЖХГГ(t) = 48,5186 * X(t) \quad (1)$$

Здесь $ЖХГГ(t)$ – сбор урожая зерна, $X(t)$ – урожайность зерна, t – тренд, фактор времени.

Статистическое описание разработанной регрессионной модели было проверено на качество, стандартную ошибку и надежность модели, результат которой следующий:

Таблица 8. - Статистическое описание регрессионной модели (1)

Качество модели	Надежность	Стандартная ошибка
$R^2 = 0,998$	$DW = 1,8$	$\bar{A} = 3,4\%$

Источник: расчеты автора.

По результатам таблицы 8 определено, что разработанная расчетная регрессионная модель надежна и ее использование целесообразно.

Таким образом, из регрессионной модели оценки развития экономических отношений зерновых хозяйств Республики Таджикистан можно сделать следующие выводы: при повышении урожайности зерновых культур на 1 % валовой сбор зерновых культур в Республике Таджикистан увеличивается до 48,5186 тыс. тонн.

Также регрессионная расчетная модель (1) используется для прогноза урожая зерна в Республике Таджикистан. Для этого необходимо разработать модель прогноза урожайности зерновых культур. На основании статистических данных табл. 4 с использованием эконометрических методов разработана авторегрессионная модель урожайности зерновых культур:

$$HZG(t) = 1,0228 * HZG(t-1) \quad (2)$$

Разработанная модель (2) по статистическому описанию имеет вид:

$$R^2 = 0,996, DW = 2,4, A \bar{=} 2,8\%.$$

Определенные критерии показывают надежность разработанной модели.

С использованием рассчитанных регрессионных моделей (1) и (2) рассчитаны перспективы урожайности и урожайности зерновых культур в Республике Таджикистан на 2022-2030 годы (диаграмма 2).

Диаграмма 2. - Перспективы сбора и урожайности зерновых в Республики Таджикистан на 2022-2030 годы

Источник: расчет и предложение автора.

Так, согласно расчетам, урожайность зерновых культур в республике в 2030 году достигнет 38,6 ц/га, что увеличится в 1,2 раза по сравнению с 2022 годом.

Основным фактором развития сельскохозяйственного производства является изменение технологии возделывания и ее модернизация. Многие отечественные и зарубежные ученые придерживаются мнения, что применение технологии минимальной обработки почвы положительно влияет на развитие сельского хозяйства. На основе проведенных исследований, анализа достижений и недостатков производственного процесса в зерновых хозяйствах республики делается вывод о том, что эффективность производства зерновой продукции зависит, прежде всего, от применения инновационных технологий, организационно-экономических факторов, государственная поддержка и законодательная система.

ВЫВОДЫ

Основные научные результаты диссертации

1. Существующая процедуры обеспечения зерна от изготовителя вплоть до покупателя гарантируется присутствие поддержки координационно-финансового воздействия компаний экономически независимых являющихся как: индустрия, аграрное производство, хранение, перерабатывание и сбыт, а кроме

того оптовой, а также отдельной реализации. Совокупность современных связывающих а также уверенность высококлассного работы производится вместе с применением финансовых взаимоотношений, к которым причисляются субъекты рынка зерна. Данные субъекты в периода изготовления а также перемещения зерна к покупателю реализовывают конкретные миссии в соответствии с этим распределением труда в зерновом хозяйстве [1-А; 6-А].

2. Значимость определения вопросов формирования хозяйственных взаимоотношений в зерновых хозяйствах состоит для того, чтобы соответствие между спросом а также предложением зерна в торге используется лишь только при действенной системе сбыта зерна [5-А].

3. Регионы страны зависит от особенностей развития сельского хозяйства, связанных с его географическим положением, относительно высокой зависимостью производства зерна от погодных условий, уровнем развития транспортных путей, высокой конкуренцией между производителями зерна, относительно низкой товарностью, возможностью обеспечения транспортными ресурсами и хранением зерна, стабильный спрос на хлебопродукты, уровень социально-экономического развития региона и зерновых хозяйств [14-А].

4. Каждый регион страны имеет особенности производства и реализации зерна, наличие относительно крупных сельскохозяйственных предприятий, в деятельности которых существуют различные противоречия внутрихозяйственных отношений, недостаточное регулирования системы кредита, ценообразования и страхования со стороны соответствующих органов, которые также должны учитывать процесс планирования производства и объемов зерна [4-А].

5. Важными сферами деятельности формирования механизма маркетинга на рынке зерна являются: организация и развития рекомендованных правительственными ведомствами вертикальных систем ведения маркетингом; совершать государственные меры для создания системы защиты сельскохозяйственных товаропроизводителей; формирование договорной системы вертикального маркетинга, обеспечивает увеличить зернового рынка и сократить риск уничтожения в отношении мелких товаропроизводителей; экономическое развития снабженческих сельхозкооперативов, которые даст возможность производителям экономить больше затрат и добиться достигать положительных результатов [5-А; 10-А].

6. Ухудшение производительности зерновых хозяйств в регионах республике повысило их связанности от погодные условия и уменьшило стабильность производства зерна. В настоящее время важным способом повышения управлением зернового производства является господдержка в бюджетном субсидирование, последующими способами: рекомендуются возмещения от 30 до 50% лизинговых платежей сельхозпроизводителей зерна лизинговым компаниям; обеспечение материальными средствами сельхозпроизводителей зерна благодаря оплаты прибавки за каждый гектар посевов зерновых культур; кредитное финансирование проектов и программ сельскохозяйственной страховании, направленных на охрану земель

сельскохозяйственного назначения; финансирование развития социально-экономической сферы жизни села [2-А; 3-А].

7. Ценообразование сельскохозяйственной продукции имеет некоторые особенности, связанные с продвижением сектора АПК. В аграрном секторе из-за разнообразия почвенных условий и производственного климата существует значительная разница в уровне себестоимости одной продукции в разных регионах страны. Поэтому при формировании цен в отрасли сельского хозяйства ее стоимость должна основываться на научно обоснованном необходимом рабочем времени при правильных условиях производства на наилучших землях.

Такие хозяйства не были экономически заинтересованы в обработке земли низкого качества [9-А].

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования.

1. Для повышения эффективности ценовой конъюнктуры в зерновом рынке разумно воспользоваться необходимыми действиями: повысить большую часть закупок зерна в общереспубликанском фонде от 15 до 20% от объема зерна; правительству необходимо установить обязательные торгово - закупочные цены на уровне, обеспечивающем годовую прибыль производства зерна не менее 20-25 %; информационная поддержка участников зернового рынка; принятие мер по улучшению качества зерна [8-А].

2. Следовательно, для того чтобы предотвращать неблагоприятные развития в отрасли от необратимых последствий требуется осуществить механизм госрегулирования зернового рынка на основании применения целевых финансовых программ. Необходимо отметить, что основная задача преодоление спада производства и возобновление его до отметки, снабжающего необходимое для нужды региона в зерне и фуражных продуктах, используемых при производстве зерна, в том числе обеспечением запасом зерна для внутреннего рынка и экспорта [13-А].

3. Развитие рыночных отношений в зерновых хозяйствах, в том числе новые требования к деятельности зернового рынка позволит увеличить масштаб находящийся в резерве госфонда. Формирование резервного фонда судя по всему улучшит состояние зернового рынка, устранил фактическую опасность его нехватки, разрешит препятствие самообеспеченности зерном, рациональное применение зерновых запасов, обеспечивающие рост объема производства зерна и взаимосвязанных с ним животноводческих и зерноперерабатывающих производств. Для условий Республики Таджикистан возможно производство 500-600 тыс. тонн, что составляет 80-90% среднего производства зерна [10-А].

ПЕРЕЧЕНЬ ПУБЛИКАЦИЙ АВТОРА ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

Статьи в рецензируемых журналах:

[1-А] Тоирзода Қ.Т. Моҳият ва нишондиҳандаҳои дараҷаи иқтисодии самаранокии истеҳсоли ғалла // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон №3, Душанбе.— 2018, С. 85-90.

[2-А] Тоирзода Қ.Т. Системаи самараноки истифодаи замин - асос барои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон №2 Душанбе.—2018с., С.75-77.

[3-А] Тоирзода К.Т. Эффективность обеспечения населения продовольственными продуктами // Теоретический и научно-производственный журнал “Кишоварз”, Душанбе – 2019, №81, С. 192-194.

[4-А] Тоирзода Қ.Т. Масъалаҳои рушди ҷабӯлияти соҳибқорӣ дар баҳши аграрӣ; вазъ ва дурнамо // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1 Душанбе – 2019с., С. 76-81.

[5-А] Тоирзода Қ.Т. Таҷрибаи хориҷии дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ ж8№7. Душанбе – 2020с., С 89-93.

[6-А] Тоирзода Қ.Т. Асоси муносибатҳои иқтисодӣ дар хоҷагиҳои ғалладонагӣ // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон №2 Душанбе – 2020с., С 76-81.

В других изданиях:

[7-А] Тоирзода Қ.Т. Тарҳрезӣ ва истеҳсоли мошинолотҳои кишоварзии ватанӣ-омили мусоидаткунанда барои гузариш ба модели инкишофи иқтисодии индустриалӣ-аграрӣ дар Тоҷикистон // Семинари илмӣ-амалии минтақавӣ “Арзёбии иқтисодии маҳсулоти кишоварзӣ дар бозорҳои озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” Душанбе – 2017с., С. 214-228.

[8-А] Тоирзода Қ.Т. Баҳисобгирии хароҷотҳои умумистеҳсолӣ ва умумихоҷагӣ, роҳҳои мукамалгардони он дар мисоли хоҷагии Кооперативи истеҳсолии “Муҳсинҷон”-и ноҳияи Данғара // Конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ «Нақши илми кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ» АИКТ. Душанбе, – 2018, С. 289-292.

[9-А] Тоирзода Қ.Т. Маркетинги кишоварзӣ, вазифаҳо ва таҳлили доираи маркетингӣ // Конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ “Нақши илми кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ”-и АИКТ, Душанбе – 2018с., С. 299-302.

[10-А] Тоирзода К.Т. Стратегическое направление развития агропродовольственного рынка // Республиканская научная конференция “Роль аграрной науки в обеспечении продовольственной безопасности” ТАСХН, Душанбе – 2018г., с. 318-323.

[11-А] Тоирзода Қ.Т. Такмилдиҳии рақобатпазирии маҳсулот-омили асосии рушди корхонаҳо // Конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ олимони ҷавони АИКТ Душанбе – 2019с., С. 267-270.

[12-А] Тоирзода Қ.Т. Моҳият ва хусусиятҳои хоси рақобатпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) // Конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ олимони ҷавони АИКТ. Душанбе – 2019с., С. 282-288.

[13-А] Тоирзода К.Т. Уровень продовольственной безопасности и методика его определения // Материалы республиканской научной конференции “Вклад молодых учёных в развитии науки, инновационных и сельскохозяйственных технологий” Душанбе – 2019г., С. 287-296

[14-А] Тоирзода Қ.Т. Вазъи иқтисодӣ - экологӣ барои самаранок ҷамъоварии ҳосилнокии баланди ғалладонагӣ дар минтақаҳои гуногуни вилояти Хатлон // Маводҳои мизи мудаввар дар мавзӯи “Мавқеи фарҳанги истеъмолӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ” Душанбе – 2019с., С. 361-368.

АННОТАТСИЯ

ба кори диссертатсионии ТОИРЗОДА ҚОСИМ ТОИР дар мавзӯи «Рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакории Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси: 08.00.04.02 иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ

Калидвожаҳо: татбиқ, муҳиммият, мақсад, дараҷаи омӯзиш, объекти таҳқиқот, навигарии илмӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, маркетинг, бозор, механизм, мукамалгардонӣ, истеҳсолот, хоҷагиҳои ғаллакор, танзими давлатӣ, кластер, амнияти озуқаворӣ.

Дар автореферат мазмуни асосии рисолаи илмӣ оид ба таҳқиқоти рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакории Ҷумҳурии Тоҷикистон баён карда шудааст. Мақсади таҳқиқот аз коркарди асосҳои назариявии ташаккули бозори ғалла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳия ва пешниҳоди тавсияҳои илман асоснокшуда чӣхати рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи ғаллакорӣ дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ иборат мебошад.

Дар раванди таҳқиқот, усулҳои абстрактӣ-мантиқӣ, динамикӣ, танқидӣ, таҳлили муқоисавӣ, индуксия, дедуксия, ҳамзамон усулҳои омӯрӣ ва иқтисодӣ-риёзии таҳлил ва шарҳи графикӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Афзалияти кори илмӣ-таҳқиқотӣ аз кор карда баромадан, асосноккунии илмӣ, назариявӣ ва амалӣ, пешниҳодҳои илмӣ, мукамалгардонии муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакор дар шароити нави хоҷагидорӣ иборат мебошад.

Айни замон қайд кардан зарур аст, ки соҳаи ғалла дар бораи вазъи кунунии муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакор, коркарди тавсияҳо оид ба тақмили механизми ташкилию иқтисодӣ дар хоҷагиҳои ғаллакор, таъмини шароит баҳри баланд бардоштани сатҳи истеҳсолот ва самтҳои асосӣ ва усулҳои танзими давлатии истеҳсолот ва фурӯши ғалла меравад.

Бинобар ин, принсипҳои ташаккули механизмҳои баландбардории самаранокии рушд дар хоҷагиҳои ғаллакорӣ хеле хуб арзёбӣ шудаанд. Механизми иқтисодии ташкили истифодабарии муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳо дар асоси кластерикунонии ғаллакорӣ ва ба ин монанд боиси нигаронӣ мегардад. Бо роҳи татбиқ гаштани усулҳои пешниҳодшуда шароитҳои муносибатҳои иқтисодии хоҷагиҳои ғаллакор рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, маҳсулоти ғалладонагиҳо ба таъмини амнияти озуқавории кишвар мусоидат мекунад.

Зарурати амалӣ намудани пешниҳодҳои таҳияшуда рушди самарабахши муносибатҳои иқтисодиро дар соҳаи ғаллакорӣ тавассути истифодаи механизми самарабахши ташкилию иқтисодӣ, системаи маркетинг ва тақвияти нақши мақомоти давлатӣ дар тақмили муносибатҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ дар бозори ғалла таъмин менамояд.

Ҳамчунин мақсаду вазифаҳо, предмет, соҳа ва объекти таҳқиқот дар автореферат муайян гардидааст. Ҷузъҳои навигарии илмӣ, аҳамияти амалии кори таҳқиқотӣ нишон дода шудааст. Хулоса ва пешниҳодҳои натиҷаҳои асосии таҳқиқот мебошанд, ки хусусияти илмию методӣ ва амалӣ доранд.

АННОТАЦИЯ

на диссертационную работу **ТОИРЗОДА КОСИМ ТОИР** на тему «**Развитие экономических отношений в зерновой отрасли Республики Таджикистан**» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности **08.00.04.02 - Экономика агропромышленного комплекса**

Ключевые слова: реализация, значимость, цель, состояние изученности, объект исследования, научная новизна, экономические отношения, маркетинг, рынок, механизм, совершенствование, производство, зерновые хозяйства, государственное регулирование, кластер, продовольственная безопасность.

В автореферате изложено основное содержание диссертации по исследованию развития экономических отношений в зерновой отрасли Республики Таджикистан. Целью исследования является разработка теоретических основ формирования зернового рынка в Республике Таджикистан, разработка и представление научно обоснованных рекомендаций по развитию экономических отношений в сфере производства зерна в условиях перехода к рыночным отношениям.

В процессе исследования использовались следующие методы: абстрактно-логический, динамический, критический, сравнительный анализ, индукция, дедукция, а также статистические и экономико-математические методы анализа и графической интерпретации.

Преимущество научно-исследовательской работы заключается в разработке, научных обоснований, теоретических и практических работ, научные предложения, совершенствованию хозяйственных отношений зерновых хозяйств в новых экономических условиях. В настоящее время следует отметить, что речь идет о нынешнем состоянии хозяйственных отношений зерновых хозяйств, разработке рекомендации по совершенствованию организационно-хозяйственного механизма зерновых хозяйств, обеспечению условий по повышению уровня производства и основных направлений, методов государственного регулирования производства и продажа зерна.

Поэтому очень хорошо оценены принципы формирования механизмов повышения эффективности развития зерновых хозяйств. Вызывает озабоченность хозяйственный механизм организации использования хозяйственных отношений хозяйств на основе зерновой кластеризации и т.п. Благодаря внедрению предложенных методов улучшатся условия экономических отношений между зерновыми хозяйствами, а зерновой продукции будет способствовать обеспечению продовольственной безопасности страны.

Необходимость реализации разработанных предложений позволит обеспечить эффективное развитие экономических отношений в зерновой отрасли за счет использования эффективных организационно-экономических механизмов, системы маркетинга и усиления роли государственных органов в совершенствовании организационно-экономических отношений на зерновом рынке.

А также в автореферате определены цели и задачи, предмет, область и объекты исследования. Показаны элементы научной новизны, практическая значимость исследовательской работы. Выводы и предложения являются основным результатом исследования, которые имеют научные и методические особенности.

ANNOTATION

for the dissertation work of TOIRZODA KOSIM TOIR on the topic "Development of economic relations in the grain industry of the Republic of Tajikistan" for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.04.02 economics of the agro-industrial complex

Key words: implementation, significance, goal, state of knowledge, object of study, scientific novelty, economic relations, marketing, market, mechanism, improvement, production, grain farms, state regulation, cluster, food security.

The abstract contains the main content of the dissertation on the study of the development of economic relations in the grain industry of the Republic of Tajikistan. The purpose of the study is to develop the theoretical foundations for the formation of the grain market in the Republic of Tajikistan, the development and presentation of scientifically based recommendations for the development of economic relations in the field of grain production in the context of the transition to market relations.

The following methods were used in the research process: abstract-logical, dynamic, critical, comparative analysis, induction, deduction, as well as statistical and economic-mathematical methods of analysis and graphical interpretation.

The advantages of research work lies in the development, scientific justification, theoretical and practical work, scientific proposals, improvement of economic relations of grain farms in the new economic conditions.

At present, it should be noted that we are talking about the current state of the economic relations of grain farms, the development of recommendations for improving the organizational and economic mechanism of grain farms, providing conditions for increasing the level of production and main directions, methods of state regulation of production and sale of grain.

Therefore, the principles of formation of mechanisms for increasing the efficiency of the development of grain farms are very well appreciated. The economic mechanism of organizing the use of economic relations of farms on the basis of grain clustering, etc., causes concern. Thanks to the introduction of the proposed methods, the conditions for economic relations between grain farms will improve, and grain products will contribute to ensuring the country's food security.

The need to implement the developed proposals will ensure the effective development of economic relations in the grain industry through the use of effective organizational and economic mechanisms, a marketing system and strengthening the role of state bodies in improving organizational and economic relations in the grain market.

And also in the abstract the goals and objectives, subject, area and objects of research are defined. The elements of scientific novelty, the practical significance of the research work are shown. Conclusions and proposals are the main results of the study, which have scientific and methodological features.

Подписано в печать 21.10.2022 г.
Формат 60x84^{1\16}. Бумага офсетная.
Усл.п.л. 14. Тираж 100.
Отпечатано в типографии ООО «ИРАМ 2017»
г.Душанбе пр. Рудаки 144.

Ба чопаш 21.10.2022 имзо шуд.
Коғазӣ офсет. Андозааш 60x84^{1\16}
Чузьи чопӣ 14, Адади нашр 100 нусха.

Дар нашриёти ЧДММ «ИРАМ 2017» ба таъб расидааст.
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 144.